

Omladinski kulturni centar
Juventas

European Union

Delegation to Montenegro

Studija praktične politike

Uspostavljanje servisa personalne asistencije u Crnoj Gori

Koalicija za društvene promjene

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore
Juventas
Centar za monitoring CEMI

CEMI

Projekat finansira Evropska unija, posredstvom Delegacije EU u Crnoj Gori. Projekat implementira Centar za monitoring CEMI.

The project is funded by the European Union and managed by the EU Delegation to Montenegro. The project is implemented by the Monitoring Center CEMI.

**Studija
praktične politike**

Uspostavljanje servisa personalne asistencije u Crnoj Gori

Koalicija za društvene promjene

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore,

Juventas

Centar za monitoring

Izdavač:

Centar za monitoring CEMI

Tel/fax: +382 (0) 63 230 369

e-mail: cemi@t-com.me

www.cemi.org.me

Štampa:

Studio MOUSE – Podgorica

Napomena: Izrečeni stavovi pripadaju isključivo autorima i saradnicima i ne predstavljaju nužno zvaničan stav EU.

Disclaimer: The views herein expressed are solely those of the author and contributors and do not necessarily reflect the official position of European Union.

Sadržaj:

Predgovor	5
Uvod	7
I Pojam personalne asistencije i samostalnog življenja	8
II Analiza postojećeg stanja u Crnoj Gori	9
2.1 Analiza pravnog i normativnog okvira	9
2.2 Usklađenost sa međunarodnim standardima i preporukama međunarodnih organizacija	14
2.3 Šta je do sada urađeno: propusti i nedostaci	15
III Komparitivna analiza zemalja regiona	18
3.1 Personalna asistencija u Bosni i Hercegovini	18
3.2 Personalna asistencija u Republici Sloveniji	19
3.3 Personalna asistencija u Republici Hrvatskoj	21
3.4 Personalna asistencija u Republici Srbiji	22
IV Iskustva drugih zemalja	23
4.1 Personalna asistencija u Velikoj Britaniji	23
4.2 Personalna asistencija u Kraljevini Norveškoj.....	24
4.3 Personalna asistencija u Saveznoj Republici Njemačkoj	24
4.4 Personalna asistencija u Republici Srbiji	25

4.5 Personalna asistencija u Kraljevini Švedskoj	26
4.6 Personalna asistencija u Republici Finskoj.....	27
4.7 Personalna asistencija u Kraljevini Holandiji	28
4.8 Personalna asistencija u Republici Irskoj	28
V Međunarodni standardi i preporuke	29
VI Mogući scenariji uvođenja servisa personalne asistencije.....	31
6.1 Scenirio I - Status quo	31
6.2 Scenario II - Uspostavljanje potpuno besplatnog servisa personalne asistencije za sve osobe s invaliditetom kojima je to potrebno	33
6.3 Scenario III - Najpogodniji model uspostavljanja servisa personalne asistencije u Crnoj Gori	33
Zaključak i preporuke	36
O organizacijama	39
Biografija autora	41
Bibliografija	43

Predgovor

Značaj uvođenja servisa personalne asistencije kao servisa podrške osobama s invaliditetom prepoznala je Strategija za smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti. Naime, u Strategiji se navodi da su najznačajniji uzroci siromaštva osoba s invaliditetom u Crnoj Gori, između ostalih, nizak nivo obrazovanja i zapošljavanja, za šta je jedan od glavnih uzroka nepostojanje servisa za podršku ovoj populaciji, što podrazumijeva i personalnu asistenciju.

U okviru projekta „Jačanje kapaciteta u zastupanju i pripremi javnih politika Koalicije nevladinih organizacija u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti“, finansiranog od strane Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori, koji sprovodi Centar za monitoring - CEMI u saradnji sa Juventasom i Cezasom, formirana je Koalicija za društvene promjene od deset nevladinih organizacija iz Crne Gore koje se bave pitanjima ljudskih prava, socijalne zaštite, zdravlja i obrazovanja. Koalicija za društvene promjene je izradila prijedloge javne praktične politike iz četiri oblasti Strategije za smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti, kroz monitoring implementacije Strategije, terenska istraživanja i intervjue sa relevantnim institucijama. U okviru ovog projekta je izrađena i studija „Uspostavljanje servisa personalne asistencije u Crnoj Gori“, na kojoj su radili predstavnici Centra za monitoring, Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore i Juventasa.

Cilj ove studije je da, prije svega, identifikuje probleme sa kojima se suočavaju osobe s invaliditetom u Crnoj Gori kada je u pitanju ostvarivanje njihovih prava. Studija se prevashodno bavi pitanjem uspostavljanja servisa personalne asistencije, kao ključnog preduslova na kome počiva princip samostalnog življenja. S tim u vezi, studija daje pregled zakona koji regulišu ovu oblast, strateških ciljeva predviđenih Strategijom za smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti (u daljem tekstu SSSI) i drugih usvojenih strateških

dokumenata, a zatim definiše preporuke čija bi primjena omogućila uspostavljanje sistema personalne asistencije u Crnoj Gori i na taj način unaprijedila trenutno stanje u ovoj oblasti. Ove preporuke su zasnovane na analizi modela servisa personalne asistencije koji se primjenjuju u zemljama regiona, kao i u nekim evropskim zemljama, a koje su istovremeno prilagođene specifičnostima socijalne i ekonomske situacije u Crnoj Gori.

U izradi studije korišćene su kvantitativne i kvalitativne metode istraživanja. Za potrebe ove studije i drugih studija koje prate primjenu SSSI je sprovedeno CATI istraživanje na uzorku od 1050 građana Crne Gore, koji su iznijeli svoje mišljenje o sistemu zdravstvene zaštite, sistemu obrazovanja i vaspitanja, nivou socijalne uključenosti i politici zapošljavanja u Crnoj Gori. Za potrebe studije sprovedeni su dubinski intervjui sa predstavnicima nadležnih institucija i donosiocima odluka u ovoj oblasti, kao i sa korisnicima servisa personalne asistencije u Crnoj Gori.

Prvi dio studije sadrži definiciju pojma samostalnog življenja i servisa personalne asistencije. Takođe, u ovom dijelu je analiziran uticaj politike na smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti osoba s invaliditetom.

U **drugom dijelu** studije data je analiza stanja regulisanja pitanja personalne asistencije u Crnoj Gori. Predstavljen je zakonodavni okvir koji reguliše ovu oblast, odnosno zakoni i strateška dokumenta koja regulišu servise podrške, odnosno personalnu asistenciju u Crnoj Gori. Studija sadrži strateški okvir za uvođenje servisa personalne asistencije, osnovne ciljeve i mjere predviđene strateškim dokumentima, kao i institucije koje su zadužene za implementaciju preporuka i zakonskih obaveza iz ove oblasti. Poseban akcenat je stavljen na odredbe Strategije za smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti i Strategije integracije osoba s invaliditetom.

U **trećem i četvrtom dijelu** studije data je komparativna analiza u okviru koje je obrađeno regulisanje servisa personalne asistencije u zemljama regiona (Bosni i Hercegovini, Republici Sloveniji, Republici Hrvatskoj, Republici Srbiji), kao i u mnogobrojnim evropskim zemljama (Velikoj Britaniji, Kraljevini Norveškoj, SR Njemačkoj, Kraljevini Danskoj, Kraljevini Švedskoj, Republici Finskoj, Kraljevini Holandiji i Republici Irskoj).

U **petom dijelu** studije navedeni su međunarodni standardi i preporuke koje regulišu servis personalne asistencije, dok posljednji dio studije sadrži zaključke i konkretne prijedloge uvođenja servisa personalne asistencije u Crnoj Gori, zasnovane na analizi prethodnih modela i njihovoj primjenjivosti u našoj zemlji.

Uvod

Samostalnost je stanje uma a ne mišićna funkcija...

Ingolf Oesterwitz

Princip *samostalnog življenja osoba s invaliditetom* podrazumijeva samostalno odlučivanje o načinu zadovoljavanja svojih potreba, a ne fizički samostalno obavljanje svakodnevnih aktivnosti. Ovaj pristup proizilazi iz socijalnog modela pristupa invaliditetu¹ i bazira se na osnovnim principima: izbor, donošenje odluke, kontrola, odgovornost i pravo na grešku.

Jedan od osnovnih preduslova za samostalan život osoba s invaliditetom je postojanje servisa personalne asistencije. Personalna asistencija omogućava osobama s invaliditetom da dobiju spoljnu podršku kojom kompenzuju stvari koje im se čine teške ili nemoguće u samostalnom životu. Usluga personalne asistencije se definiše prema specifičnim i individualnim potrebama svakog korisnika, koju on sam definiše i obučava svog asistenta kako da mu na najbolji način asistira u zadovoljenju potreba. Ovaj vid podrške naveden je, kao oblik društvene podrške za osobe s invaliditetom, u pravilu broj 4. Standardnih pravila UN-a o izjednačavanju mogućnosti osoba s invaliditetom² za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom.

Prvi centar za samostalan život nastao je u Sjedinjenim Američkim Državama 1972. godine na inicijativu studenata s invaliditetom koji su imali za cilj izjednačavanje svojih prava sa pravim ostalih studenata. Potom su se centri postepeno širili u Sjedinjenim Državama i Evropi, da bi već 1989. godine na Konferenciji o personalnoj pomoći održanoj u Evropskom parlamentu u Strazburu bilo prisutno preko 80 osoba s invaliditetom iz 20 zemalja. Tom prilikom osnovana je Evropska mreža za samostalan život, čiji je ključni cilj bio povećavanje stepena uključenosti osoba s invaliditetom u rad organizacija kao i u kreiranju politika koje se bave upravo položajem i integracijom osoba s invaliditetom u društvene tokove.

Na žalost, u Crnoj Gori ne postoji sistem personalne asistencije kontrolisan od strane korisnika, kao ni zakon niti bilo kakav pravni akt kojim se to reguliše.³ U Strategiji

1 Po socijalnom modelu problem predstavljaju barijere u društvu, a ne osobe s invaliditetom. Invaliditet se ne posmatra kao problem pojedinca kog treba liječiti. Stoga je neophodno raditi na uklanjanju barijera, kao i na stvaranju društva sa više jednakosti u svim aspektima života.

2 Standardna pravila UN-a za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama s invaliditetom - Rezolucija Generalne skupštine br. 48/96 od 20. decembra 1993. godine Poglavlje I: Preduslovi za ravnopravno učešće, Pravilo 4: Službe za podršku tačka 6: "Države bi trebalo da podrže razvoj i obezbjeđenje programa lične pomoći i usluga tumačenja, naročito za lica sa teškim i/ili višestrukim oštećenjima. Takvi programi bi doprinijeli porastu nivoa učešća osoba s invaliditetom u svakodnevnom životu u kući, na poslu, u školi i u slobodno vrijeme"; tačka 7: "Programi lične pomoći trebalo bi da budu tako osmišljeni da osobe s invaliditetom, korisnici tih programa imaju odlučujući uticaj na način na koji se programi ostvaruju".

3 Strategija za integraciju osoba s invaliditetom u društvene tokove za period 2008-2016, Vlada Crne

za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti navedeno je da su najznačajniji uzroci siromaštva osoba s invaliditetom u Crnoj Gori, između ostalih, nizak nivo obrazovanja i zapošljavanja, za šta je jedan od glavnih uzroka nepostojanje servisa za podršku ovoj populaciji, što podrazumijeva i personalnu asistenciju. U Strategiji integracije osoba s invaliditetom u društvene tokove predviđeno je donošenje zakona i uspostavljanje nedostajućih servisa među kojima je servis personalne asistencije. Uvođenjem ovog servisa povećala bi se zaposlenost osoba s invaliditetom, a ujedno bi se povećao i broj osoba koje bi pohađale redovne škole i na taj način sticale preduslove za samostalan život i uključivanje u društvene tokove.

Dosadašnja iskustva u organizovanju i radu servisa podrške osobama s invaliditetom u sistemu socijalne zaštite govore o njihovoj efikasnosti i ekonomičnosti. Iz tog razloga, servisi podrške treba da postanu nezaobilazan sadržaj u kreiranju sistema proširenih prava i sredstvo unaprjeđenja socijalne zaštite osoba s invaliditetom kako na lokalnom, tako i na državnom nivou u Crnoj Gori.

I Pojam personalne asistencije i samostalnog življenja

Servisi podrške su jedna od temeljnih segmenata koncepta proširenih prava i veoma su korisni budući da pružaju značajne mogućnosti za zapošljavanje, kao i način zadovoljavanja svakodnevnih potreba korisnika. Kako je već navedeno, personalna asistencija podrazumijeva jedan od osnovnih preduslova za samostalan život osoba s invaliditetom. Kada govorimo o principu samostalnog življenja i službama podrške u zajednici, izdvojićemo par definicija. *Agnes Flečer*⁴ definisala je samostalan život kao „mogućnost izbora u određenju načina života i kontrolu nad ličnim životom”, dok će *Gordana Rajkov*⁵ objasniti da “samostalan život osoba s invaliditetom ne znači fizički samostalno obavljanje svakodnevnih aktivnosti, već podrazumijeva da osoba s invaliditetom ima izbor, da samostalno donosi odluke o svom životu, bira način zadovoljavanja svojih potreba koje sama najbolje poznaje, kontroliše sprovođenje svojih odluka i izbora, da snosi punu odgovornost za svoje odluke i učinjeni izbor, ali da kao i ostali ljudi ima pravo na grešku. Samostalni život je filozofija i pokret ljudi s invaliditetom koji rade na jednakim mogućnostima, samopoštovanju i samoopredjeljenju. Samostalan život ne smatra da osobe s invaliditetom ne trebaju nikoga i da možemo živjeti u izolaciji. Samostalan život znači da mi želimo jednaku kontrolu i jednake izbore u samostalnom životu koje naša neinvalidna braća i sestre, komšije i prijatelji uzimaju zdravo za gotovo. Želimo da odrastamo u svojim porodicama, da idemo u školu u svom mjestu u kojem živimo, da koristimo iste autobuse,

Gore (izdalo Ministarstvo rada i socijalnog staranja, novembra 2007. godine), str. 22

4 Agnes Flečer je sedam godina bila angažovana u Komisiji o pravima osoba s invaliditetom Ujedinjenog Kraljevstva i radila je na poziciji direktora za politiku i komunikacije, a od oktobra 2007. godine radi kao savjetnik.

5 Gordana Rajkov je narodna poslanica i prva osoba s invaliditetom u Narodnoj skupštini Republike Srbije. Takođe radi u Centru za samostalni život invalida Srbije kao predsjednica udruženja i koordinatorica za razvoj i međunarodnu saradnju

da obavljamo poslove koji su u skladu sa našim obrazovanjem i sposobnostima. I najvažnije, kao i svi drugi mi treba da upravljamo svojim životima, da razmišljamo i govorimo za sebe“.⁶

Ključne riječi principa samostalnog življenja su: *pravo na izbor, pravo na odluku, pravo na kontrolu, pravo na odgovornost i pravo na grešku*, dok su preduslovi za ostvarivanje samostalnog života: *mogućnost dobijanja relevantnih informacija, mogućnost razmjene iskustava sa drugim osobama s invaliditetom, postojanje pristupačnog transporta, pristupačno stanovanje, pristupačne službe podrške, arhitektonska pristupačnost, pristup komunikacijama, zdravstveni i obrazovni servisi, pristup zapošljavanju i posebno značajni servisi personalne asistencije*.

Personalna asistencija podrazumijeva pružanje pomoći osobi s invaliditetom za obavljanje aktivnosti koje u svakodnevnom životu ne može obaviti bez pomoći drugog lica. Princip personalne asistencije kao poseban vid društvene podrške za osobe s invaliditetom definisan je u okviru Standardnih pravila UN-a o izjednačavanju mogućnosti osoba s invaliditetom (pravilo br. 4). Pri tom, personalni asistent podrazumijeva jednu osobu koja pruža pomoć osobi s invaliditetom. Data usluga se pruža shodno specifičnim individualnim potrebama svakog korisnika personalne asistencije pojedinačno, pri čemu korisnik određuje vrijeme i mjesto gdje mu se pruža usluga, dok personalni asistent pruža pomoć korisniku isključivo na način na koji korisniku najviše odgovara, a ne na način koji je naučen kao opšte pravilo. U državama u kojima postoji servis personalne asistencije istovremeno postoje i obuke personalnih asistenata koje podrazumijevaju obučavanje prevashodno o potrebama osoba s invaliditetom kao što je osnovno znanje o pomagalima, socijalnom modelu invalidnosti, zaštiti sopstvenog zdravlja u radu sa klijentima, kao i o načinu upravljanja uslugom, načinu zapošljavanja asistenta i sl. Asistent mora posebno izučiti specifične potrebe svakog korisnika pojedinačno, pri čemu mora biti njegovan poseban odnos povjerenja i uvažanja, obzirom da asistent prilikom rada postaje sastavni dio privatnog života korisnika. Sa druge strane, osoba s invaliditetom, kao korisnik personalne asistencije sama bira personalnog asistenta pri čemu mu mora ukazati na svoje potrebe, mora voditi evidenciju o satima rada, poštovati prava asistenta kao radnika i slično.

Servis personalne asistencije je u evropskim zemljama ustanovljen još od sedamdesetih godina. U početku su pomoć pružale privatne agencije, a odnosila se na pomoć u kući. Kasnije su se usluge postepeno proširile i uključile aktivnosti socijalnog karaktera.

II Analiza postojećeg stanja u Crnoj Gori

2.1. Analiza pravnog i normativnog okvira

Prema prethodnom popisu stanovništva iz 2003. godine Crna Gora ima 620.145 stanovnika (314.920 žena i 305.225 muškaraca). U starosnoj strukturi uočava se

6 Brošura „Personalna asistencija“, Humanitarna organizacija „Partner“, Banja Luka, 2008. god

dominacija mlađeg stanovništva (do 29 godina starosti). Stanovništvo Crne Gore čini i 4.365 izbjeglih lica iz republika bivše SFRJ i 13.986 raseljenih lica sa Kosova. Kada su u pitanju zdravstvene usluge, iste se opštoj populaciji obezbjeđuju kroz državni (na 3 nivoa, kroz niz zdravstvenih ustanova) i privatni sektor (117 zdravstvenih ustanova).

Usluge koje pružaju javne zdravstvene ustanove pokriva, u cjelosti ili djelimično, Fond zdravstva sredstvima koje zaposleni građani izdvajaju od mjesečnih primanja. Usluge koje se dobijaju u privatnom zdravstvenom sistemu izmiruje sam korisnik usluge, iz ličnih sredstava.⁷

Na istom nacionalnom popisu stanovništva nije postojalo pitanje o postojanju invalidnosti. U više navrata pokretane su inicijative i prijedlozi organizacija osoba s invaliditetom da se ovo pitanje uvede u proces popisa stanovništva ali do sada su ovakve inicijative uvijek odbijane. Takođe, do sada pitanja invalidnosti nijesu bila uključivana u opšta nacionalna istraživanja po različitim osnovama.

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), procjenjuje se da u Crnoj Gori ima najmanje 10% osoba s invaliditetom od ukupne populacije. Nema preciznih i pouzdanih podataka o osobama s invaliditetom, naročito o karakteru, vrstama i nivou oštećenja, a ne postoje ni cjeloviti statistički podaci o osobama s invaliditetom na državnom nivou. Organi i institucije, koji pružaju određene vrste usluga i servisa osobama s invaliditetom, vode parcijalne evidencije o korisnicima svojih usluga.⁸

Tako Fond penzijskog i invalidskog osiguranja (PIO) ima podatke za 26.365 korisnika invalidske penzije. Zavod za zapošljavanje Crne Gore ima podatke o 2.699 osobe s invaliditetom koji su prijavljeni kao nezaposleni kod ove službe. Fond PIO ima podatke o 1.797 korisnika prava na naknadu za pomoć i njegu drugog lica, dok Ministarstvo rada i socijalnog staranja ima podatke da korisnika prava na dodatak za pomoć i njegu drugog lica ima 7.203,⁹ a korisnika lične invalidnine 1.255 po Zakonu o socijalnoj i dječjoj zaštiti, a po propisima o boračkoj i invalidskoj zaštiti 158.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja raspolaže podacima o korisnicima ustanova za smještaj osoba s invaliditetom,¹⁰ Ministarstvo prosvjete i nauke ima podatke o učenicima koji pohađaju posebne ustanove i specijalna odjeljenja redovnih škola, kao i podatke o

7 Podaci preuzeti iz publikacije: Brza procjena i odgovor, Institut za javno zdravlje Crne Gore, Podgorica, 2008. godine.

8 Podaci su preuzeti iz Nacionalnog izvještaja o osobama s invaliditetom Crne Gore i odnose se na 2005. godinu.

9 Podaci se odnose na broj korisnika koji su pravo na dodatak za pomoć i njegu drugog lica ostvarili u novembru 2010. godine.

10 Lica sa tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću ostvarivali su pravo na smještaj u odgovarajućoj ustanovi socijalne i dječije zaštite, kao i smještaj u drugoj porodici. Smještaj u ustanovi ostvaruje se zbrinjavanjem i obezbjeđenjem naknade troškova smještaja. Licu kom se nije mogao obezbjeđiti smještaj u odgovarajuću ustanovu u Crnoj Gori obezbjeđivao se smještaj van Crne Gore. Najčešće su to ustanove na teritoriji Srbije ili Bosne i Hercegovine. Vidjeti više: Informacija o sprovođenju Strategije za smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti Ministarstva rada i socijalnog staranja.

učenicima s invaliditetom koji pohađaju redovne škole.

Zavod za zapošljavanje Crne Gore¹¹ sprovodi niz javnih radova u domenu poboljšanja kvaliteta života djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, kao i njihovih porodica. Radi se o dodatnoj podršci djeci u kući, van kuće i u nastavi kada su uključena u redovno obrazovanje, po *inkluzivnom modelu*. Ova podrška se realizuje kroz 16 programa javnih radova, u trajanju od tri do deset mjeseci: u Podgorici, Bijelom Polju, Pljevljima, Nikšiću, Mojkovcu, Rožajama i Herceg Novom. Izvođači ovih programa su nevladine organizacije, koje se bave pitanjima lica s invaliditetom, posebno udruženja roditelja djece sa teškoćama u razvoju i škole koje pohađaju ova djeca, a partneri u realizaciji programa, pored Zavoda, su i lokalne samouprave, domovi zdravlja, socijalne ustanove i drugi. U navedenim radovima uključeno je 114 lica na poslovima „*personalnog asistenta*”.¹² Njihove zarade finansira Zavod.

Međutim, potrebno je istaći da su u ovom slučaju personalni asistenti, kako su nazvani od strane Zavoda, u stvari asistenti u nastavi. Kako je u daljem tekstu navedeno, neophodno je praviti jasnu razliku između asistenata u nastavi sa jedne i personalnih asistenata sa druge strane.

Ovo su samo podaci o specijalizovanim servisima za osobe s invaliditetom, ali zbog svoje parcijalnosti, oni ne pružaju cjelovitu sliku o njihovom položaju. Jasno je da nije obuhvaćena cijela populacija, a nema ni podataka koliko osoba s invaliditetom koristi opšte sisteme i servise namijenjene cijeloj populaciji, niti podataka o njihovoj dostupnosti osobama s invaliditetom.

Tokom pripreme Strategije za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti u Crnoj Gori, pokazalo se da blizu 60% osoba s invaliditetom živi na granici siromaštva ili ispod nje.

Generalno gledano, način procjene osoba s invaliditetom od strane nekadašnjih komisija za kategorizaciju zasnivao se na oboljenju (oštećenju), a ne na individualnim potrebama. Procjena je po pravilu služila kao osnov za usmjeravanje osoba s invaliditetom u specijalne sisteme i servise i ne podstiče njihovo uključivanje u opšte integrisane sisteme i servise namijenjene svim građanima.

Procjenu osobe s invaliditetom vrši komisija Fonda penzijskog i invalidskog osiguranja prilikom aplikacije za odlazak u invalidsku penziju, a procjenu tjelesnog oštećenja komisija Ministarstva rada i socijalnog staranja radi ostvarivanja prava na ličnu invalidninu i naknadu za njegu i pomoć drugog lica. S obzirom da se oba prava izvode iz zakonske definicije odsustva sposobnosti za rad, odnosno samostalnog zadovoljavanja osnovnih

¹¹ Podaci su preuzeti u okviru obavljenih dubinskih intervjuja sa predstavnicima Zavoda za zapošljavanje Crne Gore.

¹² Asistenti u nastavi se prethodno edukuju, kako bi na kvalitetan način pružali podršku djeci, van kuće i za vrijeme boravka u školi, pružali pomoć u savladavanju prilagođenog gradiva, kao i nastavniku da se ravno-pravno posveti svim učenicima.

životnih aktivnosti, procjene se temelje na utvrđivanju onoga što osoba s invaliditetom ne može da uradi.

Razvrstavanje osobe s invaliditetom vrši se shodno vrsti i stepenu tjelesnog oštećenja i to u sistemu PIO, u Zakonu o socijalnoj zaštiti, u propisima o boračkoj i invalidskoj zaštiti. Ovo razvrstavanje po tjelesnom oštećenju često se koristi kao osnov za ostvarivanje pojedinih prava i povlastica, na primjer u carinskim i poreskim propisima. Utvrđivanje tjelesnog oštećenja u sistemu penzijskog i invalidskog osiguranja regulisano je Pravilnikom o utvrđivanju tjelesnih oštećenja, a u sistemu boračko-invalidske zaštite Zakonom o boračkoj i invalidskoj zaštiti¹³ i pratećim pravilnicima.

U praksi postoji dosta kontroverzi oko procjene sposobnosti za rad osoba s intelektualnim invaliditetom i osoba s autizmom. Kao značajni izazovi nameću se odsustvo jasnih kriterijuma, nedostatak dovoljnog broja kvalifikovanog osoblja sa znanjima vezanim za određene specifične i malobrojnije kategorije osoba s invaliditetom.

Za lica koja se nalaze na evidenciji Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, koja imaju oštećenje odnosno oboljenje, a nije im bilo moguće utvrditi status lica s invaliditetom od strane drugih nadležnih organa, propisano je formiranje Komisije za rehabilitaciju u Zavodu za zapošljavanje Crne Gore, koja će utvrđivati status lica s invaliditetom. Procjena stepena invaliditeta će biti vršena primjenom medicinsko-socijalnog modela.

Pitanja vezana za osobe s invaliditetom i vezana za probleme invaliditeta su danas u Crnoj Gori uglavnom u nadležnosti Ministarstva zdravlja, te Ministarstva rada i socijalnog staranja, ali i druga ministarstva preuzimaju dio odgovornosti obavljajući funkcije iz svojih nadležnosti. Neka ministarstva, poput Ministarstva kulture i Ministarstva prosvjete i sporta, imaju male radne grupe koje se bave pitanjima vezanim za invalidnost, dok se u drugim ministarstvima problematikom osoba s invaliditetom po potrebi bave različiti službenici, u sklopu svojih redovnih aktivnosti.

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti na uopšten način uređuje kvalitet socijalnih servisa predviđenih zakonom, tako da ne postoje garancije kvaliteta socijalnih usluga uz poštovanje načela korisničke kontrole usluga.

Socijalni servisi obezbjeđuju se na nacionalnom i lokalnom nivou. U započetom procesu decentralizacije Crne Gore, neki socijalni servisi su u procesu transformacije delegirani lokalnom nivou, međutim lokalne samouprave nemaju neophodne ljudske i finansijske resurse kako bi pružili optimalan nivo kvaliteta usluga na standardizovan način u cijeloj državi. Izmjenama Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti i Zakona o lokalnoj samoupravi, nije uređena racionalna, održiva i decentralizovana mreža socijalnih usluga i davanja uz garantovanje istih standarda, kriterijuma i kvaliteta usluga u svim opštinama Crne Gore, uz podršku sa centralnog nivoa tamo gdje je to neophodno.

Trenutno u Crnoj Gori postoje samo tri dnevna centra i to u Nikšiću, Pljevljima i

¹³ Zakon o boračkoj i invalidskoj zaštiti („Službeni list RCG” br. 69/03).

Bijelom Polju. Za osobe s invaliditetom i djecu s invaliditetom ne postoje drugi servisi koji bi im omogućili da žive u zajednici, a koji su formirani uz učešće države. Tako dnevni centar koji je osnovan u Bijelom Polju predstavlja prvi alternativni oblik socijalne zaštite djece s invaliditetom i radi u okviru Centra za socijalni rad.

Postoje i servisi koje ne obezbjeđuje država, nego nevladine organizacije. To su: igračkoteke, pravna i druga savjetovališta, usluge štampanja na Brajevom pismu, pružanje pomoći u ortopedskim pomagalicama, sanitetskom materijalu, hrani, odjeći i obući. Obim i vrste usluga daleko su ispod minimalnih potreba populacije osoba s invaliditetom. Vremenski su ograničeni na trajanje projekta putem kojeg se finansiraju, tako da nijesu održivi. Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti predviđa određene vrste pomoći roditeljima djece s invaliditetom, kako bi dijete moglo ostati u porodici.

Oblast socijalne zaštite osoba s invaliditetom regulisana su: Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti, Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju, Zakonom o ratifikaciji konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osobama s invaliditetom, Zakonom o kretanju osoba s invaliditetom uz pomoć psa pomagača i Zakon o povlasticama na putovanju lica s invaliditetom.

U Crnoj Gori ne postoji sistem personalne asistencije kontrolisan od strane korisnika, kao ni zakon niti bilo kakav pravni akt kojim se to reguliše.

Servisi podrške osobama s invaliditetom, među njima i servisi personalne asistencije, predviđeni su *Nacionalnom strategijom za integraciju osoba s invaliditetom* Vlade Crne Gore, u poglavlju koje se tiče obrazovanja. Međutim, vrlo je važno praviti razliku između asistenata učeniku u nastavi i personalnih asistenata. Naime, asistenti učeniku u nastavi¹⁴ su osobe koje pomažu učenicima u procesu pohađanja časova, ali oni nijesu nužno personalni asistenti. Personalni asistenti su osobe koje pomažu ne samo djeci nego i odraslim osobama s invaliditetom u procesu socijalizacije, obrazovanja, zapošljavanja i kućnim poslovima.

¹⁴ Zakoni koji regulišu oblast obrazovanja djece s invaliditetom su: Zakon o opštem obrazovanju i vaspitanju i Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama.

Poseban cilj Strategije u ovoj oblasti je uključivanje u proces obrazovanja sve kategorije djece s invaliditetom i odraslih osoba s invaliditetom, kako bi se obezbijedio razvoj njihovih potencijala, osjećaja dostojanstva i lične vrijednosti. Obavezujući principi djelovanja Strategije su dostupnost obrazovnog sistema svima i najbolji interes djeteta.

U okviru mjera u Strategiji za integraciju osoba s invaliditetom u društvene tokove, a koje su planirane za postizanje ciljeva u oblasti obrazovanja, navedeno je da je neophodno *„uspostaviti servise podrške, kao što su: dnevni centri, personalna asistencija, dostupan prevoz, tumači gestovnog govora i sl.“*¹⁵

2.2. Usklađenost sa međunarodnim standardima i preporukama međunarodnih organizacija

Zabrana svakog oblika diskriminacije jedan je od ključnih koraka ka postizanju većeg stepena demokratije i ostvarivanju vrijednosti tolerancije, ravnopravnosti i jednakih mogućnosti za sve. *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* ima u Crnoj Gori status ratifikovanog međunarodnog dokumenta. Taj status je sukcesivno naslijeđen od državne zajednice Srbije i Crne Gore, koja je ovaj dokument ratifikovala u decembru 2003. godine. Ključne odredbe Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda¹⁶ koje se tiču zabrane diskriminacije su član 14 Konvencije i član 1 Protokola 12 Konvencije. Navedenim odredbama definisano je da se: “uživanje prava i sloboda predviđenih Konvencijom obezbjeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.”¹⁷ Ujedno, definisano je da će se svako pravo koje zakon predviđa ostvarivati bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao npr. po osnovu pola, rase, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, političkom i drugom uvjerenju, nacionalnom ili društvenom porijeklu, povezanosti sa nacionalnom manjinom, imovinom, rođenjem ili drugom statusu.¹⁸

*Konvencija o pravima osoba s invaliditetom*¹⁹ usvojena je Zakonom o ratifikaciji 15. jula

¹⁵ Strategija za integraciju osoba s invaliditetom u društvene tokove Vlade Crne Gore poglavlje 8.3. Obrazovanje-mjere, str 29-31.

¹⁶ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols No. 11 and No. 14, preuzeto sa <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/005.htm>

¹⁷ Član 14. Konvencije izvorno glasi: Article 14 – Prohibition of discrimination The enjoyment of the rights and freedoms set forth in this Convention shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status.

¹⁸ Član 1 Protokola 12 izvorno glasi: Article 1 – General prohibition of discrimination Part 1: The enjoyment of any right set forth by law shall be secured without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status. Part 2: No one shall be discriminated against by any public authority on any ground such as those mentioned in paragraph 1.

¹⁹ Convention on the right of persons with disabilities of UN, preuzeto sa: <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=150>

2009. godine. Član 19. Konvencije UN o pravima osoba s invaliditetom²⁰ kaže da vlade moraju da zaustave razlike u nejednakim uslovima, zaustave institucionalizaciju i stvaranje zavisnosti i obezbijede samostalan život za osobe s invaliditetom. U istom članu se ujedno navodi da sve osobe s invaliditetom, ne samo manjina, treba da imaju pristup personalnoj asistenciji kao ljudskom pravu. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom propisuje da se sve države potpisnice obavezuju da osiguraju puno ostvarivanje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda svim osobama s invaliditetom, bez diskriminacije na osnovu invaliditeta. Shodno odredbama Konvencije UN o pravima osoba s invaliditetom, samostalan život je centralna tema i zahtijeva puno obezbjeđenje.

*Standardna pravila Ujedinjenih nacija o izjednačavanju mogućnosti*²¹ takođe su prihvaćena u Crnoj Gori jer je sukcesivno naslijeđen dokument koji je usvojen 1995. godine od Savezne Republike Jugoslavije. U Pravilu 4. Standardnih pravila (Službe za podršku), navodi se da bi države trebalo da podrže razvoj i obezbjeđenje programa lične pomoći i usluga tumačenja, naročito za lica sa teškim i/ili višestrukim oštećenjima. Takvi programi bi doprinijeli porastu nivoa učešća osoba s invaliditetom u svakodnevnom životu, u kući, na poslu, u školi i u okviru slobodnog vremena. Takođe se navodi da bi programi lične pomoći trebalo da budu tako osmišljeni da osobe s invaliditetom, korisnici tih programa, imaju odlučujući uticaj na način na koji se programi ostvaruju.²²

2.3. Šta je do sada urađeno: propusti i nedostaci

Pored činjenice da Crna Gora još uvijek nema usvojen zakon, niti jedan zakonski propis kojim je regulisano uvođenje i zaživljavanje servisa personalne asistencije osobama s invaliditetom, do današnjeg dana u Crnoj Gori je implementiran samo jedan projekat koji je predviđao uvođenje ovog servisa. Naime, Organizacija slijepih za Nikšić, Šavnik i Plužine u saradnji sa organizacijom „Plegije“ nedavno je sprovedla projekat „Personalna asistencija“, koji je za cilj imao: osnaživanje osoba s invaliditetom za aktivno učešće u životu društvene zajednice i uvođenje servisa personalne asistencije.

Specifični ciljevi projekta bili su:

20 Član 19. Konvencije izvorno glasi: Article 19 - Living independently and being included in the community States Parties to the present Convention recognize the equal right of all persons with disabilities to live in the community, with choices equal to others, and shall take effective and appropriate measures to facilitate full enjoyment by persons with disabilities of this right and their full inclusion and participation in the community, including by ensuring that: a) Persons with disabilities have the opportunity to choose their place of residence and where and with whom they live on an equal basis with others and are not obliged to live in a particular living arrangement;

21 Standardna pravila UN-a za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama s invaliditetom - Rezolucija Generalne skupštine br. 48/96 od 20. decembra 1993. godine.

22 Ibid, Pravilo 4: Službe za podršku tačka 6: "Države bi trebalo da podrže razvoj i obezbjeđenje programa lične pomoći i usluga tumačenja, naročito za lica sa teškim i/ili višestrukim oštećenjima. Takvi programi bi doprinijeli porastu nivoa učešća osoba s invaliditetom u svakodnevnom životu u kući, na poslu, u školi i u slobodno vrijeme"; tačka 7: "Programi lične pomoći trebali bi da budu tako osmišljeni da osobe s invaliditetom, korisnici tih programa imaju odlučujući uticaj na način na koji se programi ostvaruju".

1. Osnažiti osobe s invaliditetom za samostalno življenje;
2. Edukovati osobe s invaliditetom o njihovim pravima i mogućnostima;
3. Upoznati osobe s invaliditetom sa servisima podrške i njihovim značajem;
4. Steći iskustvo o načinu funkcionisanja servisa personalne asistencije u susjednim državama;
5. Formirati servis personalnih asistenata za određen broj osoba s invaliditetom;
6. Podići nivo samopouzdanja osoba s invaliditetom.

Direktna ciljna grupa obuhvaćena ovim projektom bile su osobe sa senzornim i tjelesnim oštećenjima, dok su indirektnu ciljnu grupu činile sve ostale osobe s invaliditetom koje žive u našoj zajednici, te članovi njihovih porodica.

Planirani ciljevi su ostvareni kroz angažman i obuku 8 personalnih asistenata za 11 osoba s invaliditetom. Iako je po prvobitnom projektnom planu bilo predviđeno 5 personalnih asistenata za 15 korisnika servisa, implementatori su na osnovu stečenih znanja, ali i usljed otežavajućih okolnosti izmijenili prvobitne ideje, kako bi projekat dobio na kvalitetu. „Broj prijavljenih i od strane korisnika predloženih personalnih asistenata je 8 (dvoje su odustali iz ličnih razloga nakon obavljene edukacije) i zbog saznanja do kojih smo došli nakon studentske posjete Jagodini i principa jedan korisnik–jedan personalni asistent, projektni tim je odlučio da angažuje sve prijavljene personalne asistente. Mišljenja smo da se učinjenim izmjenama ne smanjuje već poboljšava kvalitet servisa personalne asistencije“.²³ Pri tom, ukupan broj sati asistencije ostao je isti (5400h), ali pojedinačni korisnici umjesto 60, u zavisnosti od iskazanih potreba, dobijaju približno 90 sati asistencije mjesečno.

Sprovedenjem projekta, zaključeno je da bi osobe s invaliditetom prevazišle mnoge poteškoće sa kojima se srijeću u svakodnevnom životu postojanjem servisa podrške, naročito personalne asistencije, pri čemu su svi učesnici projekta izrazili interesovanje za korišćenje usluga ovakvog servisa ukoliko bi postojao u našoj zajednici. „Na osnovu toga smo zaključili da je neophodno preduzeti potrebne korake za poboljšanje položaja osoba s invaliditetom, a to će najbolje uraditi oni sami, ako ih osnažimo da sami donose odluke o sopstvenom životu i imaju odgovarajuće servise na raspolaganju.“²⁴

U realizaciji ovog projekta ostvarena je veoma dobra saradnja sa lokalnom samoupravom Nikšić, koja je jedna od prvih u Crnoj Gori na čijem području je realizovan pilot projekat servisa personalne asistencije. Ujedno, ovaj projekat lokalnoj samoupravi može koristiti kao model po kome će, u narednom periodu, pružati podršku osobama s invaliditetom.

Kada govorimo o do sada zabilježenim slučajevima korišćenja servisa personalne asistencije, nezavisno od ovog projekta, u finansiranju personalne asistencije učestvovala je i opština Herceg Novi preko dopunske stipendije jednoj od korisnica, kao i Ministarstvo prosvjete i sporta i Ministarstvo rada i socijalnog staranja, kroz jednokratne pomoći koje su date drugoj korisnici.

²³ Periodični izvještaj projekta Personalna asistencija, Organizacija slijepih za Nikšić, Šavnik i Plužine, Nikšić, 2010.

²⁴ Publikacija: „Personalna asistencija“, Organizacija slijepih za Nikšić, Šavnik i Plužine, Nikšić, 2010.

Iako su izuzetni pionirski napori nevladinih organizacija za poboljšanje kvaliteta života osoba s invaliditetom, uključujući pilot projekte uvođenja personalne asistencije, jedna od najslabijih strana cijelog procesa je upravo nedostatak zakonske regulative po ovom pitanju, koji povlači sa sobom pitanje sistemske administracije i samoodrživosti projekata koji se implementiraju.

U tekstu koji slijedi navedene su impresije dvije osobe s invaliditetom koje su koristile usluge personalne asistencije.

U Crnoj Gori zabilježena su dva slučaja korišćenja personalne asistencije. Radi se o Miroslavi Mimi Ivanović, studentkinji II godine Pravnog fakulteta u Podgorici i Danijeli Vušurović, studentkinji III godine Filozofskog fakulteta u Nikšiću-odsjek psihologija, koje personalnu asistenciju opisuju kao najpogodniji način za ostvarivanje prava na samostalni život.²⁵

Finansiranje personalnog asistenta za Miroslavu Ivanović je pomoglo Ministarstvo rada i socijalnog staranja i Ministarstvo prosvjete pružanjem jednokratne pomoći. Ujedno, Miroslava je bila korisnica stipendije opštine Kotor i stipendije fondacije "Ljubica i Tomo Lompar". Tokom prve godine, Miroslava je plaćala personalnog asistenta 200 eura na mjesečnom nivou, bez obzira na broj radnih dana u mjesecu. Danas, Miroslava svog personalnog asistenta plaća za 16 dana 220 eura, pri čemu svaki dodatni dan plaća po 10 eura. Miroslavi personalni asistent pomaže pri ustajanju i odlazanju na spavanje, oblačenju, tuširanju, odlasku na fakultet, u menzu, kao i u obavljanju drugih obaveza (trgovina, odlazak kod ljekara, aktivnosti na fakultetu, druge svakodnevne aktivnosti). Shodno Miroslavinim dnevnim obavezama, personalni asistent provodi sa njom 2 do 6 sati dnevno.

Iskustva druge korisnice personalne asistencije su veoma slična. Naime, Danijela Vušurović već tri godine ima dva personalna asistenta, od kojih jednog plaća zahvaljujući finansijskoj pomoći opštine Herceg Novi, a drugi asistent je šest mjeseci finansiran u okviru projekta personalne asistencije koje su sprovele nevladine organizacije „Organizacija slijepih za Nikšić, Šavnik i Plužine” i „Plegije”. Danijela asistentima isplaćuje fiksnu platu u iznosu od 250 eura za mjesec dana. Oni sa njom provode od 3-4 sata pomažući joj u svakodnevnim aktivnostima.

Obje korisnice personalne asistencije smatraju da je personalni asistent od krucijalnog značaja za njihov samostalan život, jer je preduslov za samostalno ostvarivanje njihovih prava kao osoba s invaliditetom, a ujedno je veoma važan za implementaciju socijalnog modela pristupa osobama s invaliditetom. Zahvaljujući asistentu, one se osjećaju kao „osobe koja samostalno donose svoje odluke i samostalno se kreću gdje žele.”²⁶ Bez pomoći

²⁵ Intervjui sa Miroslavom Mimom Ivanović i Danijelom Vušurović obavljani su 8. decembra 2010. godine.

²⁶ Miroslava Ivanović nepostojanje servisa personalne asistencije opisuje na sljedeći način: „Zbog nepostojanja organizovane službe personalne asistencije od strane države, dolazi do situacije da ljudi koji žele da rade taj posao ne znaju sta im je funkcija, a i ukoliko znaju oni nijesu sigurni na koji način da je ostvare. To je posebno izraženo jer ne shvataju odnos koji treba da postoji između korisnika i personalnog asistenta. Dolazi do miješanja poslovnog i prijateljskog odnosa, negodovanja od strane personalnog asistenta kada

personalnog asistenta, one ne bi mogle studirati i ne bi bile uključene u društvene tokove. Život osobe s invaliditetom kao i život cjelokupne njene porodice, smatra Danijela, bio bi umnogome olakšan ukoliko bi postojao servis personalne asistencije. Postojanje baze podataka o osobama s invaliditetom kojima je potrebna personalna asistencija neophodno je za adekvatno formiranje ovog servisa i njegovo nesmetano funkcionisanje.

„Smatram da bi država trebala da obezbijedi obuku za personalne asistente i da formira servis personalne asistencije. Takođe bi trebalo sprovesti istraživanje na državnom nivou o broju korisnika i njihovim potrebama i na osnovu tih podataka planirati obuku i broj personalnih asistenata. Ujedno bi ovu oblast trebalo pravno regulisati zakonom i drugim pravnim normama“ - Miroslava Ivanović.

„Svi ljudi su isti zbog čega treba da imaju ista prava. Ono što nas razdvaja su naše predrasude a na nama je da ih pobijedimo i budemo jednaki“ - Danijela Vušurović.

III Komparativna analiza zemalja regiona

3.1. Personalna asistencija u Bosni i Hercegovini

U Bosni i Hercegovini još uvijek ne postoji zakonska regulativa koja obezbijeduje servise za samostalni život osobama s invaliditetom. Kao okvirni dokument na nivou države Bosne i Hercegovine donešena je Jedinствena politika u oblasti invalidnosti u kojoj se servis personalne asistencije spominje kao servis koji je neophodan za osobe s invaliditetom kako bi mogle ostvariti samostalan život u zajednici. Iz te Jedinствене politike na nivou države, svaki entitet je napravio tekst svoje Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom u kojem mu/joj se daju instrukcije, neznanja u pružanju fizičke potpore korisniku i do pogrešnog ponašanja u određenim situacijama.

Personalni asistent treba da prati način zadovoljavanja potreba korisnika da bi korisnik što manje energije trošio na objašnjavanje svojih zahtjeva (asistent treba da ima barem osnovnu obuku o filozofiji samostalnog života osoba s invaliditetom i o fizičkim i drugim potrebama za fizičkom potporom korisnika personalne asistencije)“.

se spominje servis personalne asistencije. U nacrtu Zakona o socijalnoj zaštiti Republike Srpske koji je u proceduri, pominje se personalna asistencija kao podrška osobama s invaliditetom. Zakon još nije prošao nadležno Ministarstvo, tako da nije dostupan, ali se njegovo usvajanje očekuje početkom 2011. godine. U Federaciji Bosne i Hercegovine ovaj servis još uvijek nije regulisan ni jednim zakonskim propisom. Prijedlogom Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom u Federaciji BiH za 2010-2014. god, koji je usvojila Vlada Federacije BiH 07.09.2010. godine, ali koju još uvijek nije razmatrao ni usvojio parlament Federacije BiH, predviđena je izrada Zakona o servisima podrške osobama s invaliditetom u 2012. godini.

Pojedine organizacije osoba s invaliditetom rade na stvaranju preduslova za samostalan život, ali su te aktivnosti još uvijek u začetku. Prema podacima objavljenim u Istraživanju procjena kapaciteta institucija i organizacija koje se bave pružanjem pomoći osobama s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine, ove usluge pruža 14 organizacija, a u Republici Srpskoj njih 4. Ovaj podatak nije pouzdan, jer je ova usluga zvanično uvrštena u proširene usluge socijalne zaštite samo u gradu Banjaluci, pa je pretpostavka da se radi o institucijama koje imaju osoblje za pružanje njege i pomoći. Projekti u Banja Luci su prerasli u proširenu uslugu socijalne zaštite, a u Sarajevu su još uvijek u funkciji projekta. Svaki projekat koji se realizuje u ovoj oblasti je specifičan na svoj način i daje značajan doprinos razvoju personalne asistencije u Bosni i Hercegovini. Razvoj usluge personalne asistencije u Banja Luci je pokrenut sa projektom reforme sistema socijalne zaštite koji je implementirao IBHI²⁷ zajedno sa Ministarstvom zdravlja i s

3.2. Personalna asistencija u Republici Sloveniji

U Republici Sloveniji servis personalne asistencije se trenutno sprovodi uglavnom kroz rad nevladinih organizacija ili organizacija osoba s invaliditetom, kroz razvoj eksperimentalnih socijalnih programa koje finansira Ministarstvo za rad, porodicu i socijalna pitanja Vlade Republike Slovenije,²⁸ a dijelom i preko Fondacije za finansiranje organizacija osoba s invaliditetom i humanitarnih organizacija od sredstava lutrije Slovenije.

Sličnu ulogu kao personalni asistent ima „porodični pomoćnik“²⁹ pod kojim se obično smatra jedan od roditelja ili neki drugi član porodice osobe s invaliditetom, a pravo na „porodičnog pomoćnika“ je garantovano Zakonom o socijalnom osiguranju.³⁰

Na inicijativu nevladine organizacije YHD - Društvo za teoriju in kulturo hendikepa³¹ u pripremi su promjene u zakonodavstvu Republike Slovenije. Pripremljen je novi

27 Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju, zvanični sajt <http://www.ibhi.ba>;

28 Na slovenačkom jeziku izvorno Ministarstvo za delo, družino in socialne zadeve Vlade Republike Slovenije

29 Na slovenačkom jeziku izvorno "družinski pomoćnik"

30 O socialnem varstvu <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199254&stevilka=2484>;

31 Zvanični sajt organizacije YHD - Društvo za teoriju in kulturo hendikepa <http://www.yhd-drustvo.si/>;

Razvoj usluge personalne asistencije u Banja Luci je pokrenut sa projektom reforme sistema socijalne zaštite koji je implementirao IBHI zajedno sa Ministarstvom zdravlja i socijalne zaštite i gradskom upravom Banja Luka. U periodu od 2003. godine uključeno je osamnaest korisnika. Dvanaest korisnika je imalo preko 18 godina i šest korisnika su bila djeca koja idu u školu u okviru Zavoda za rehabilitaciju i fizikalnu medicinu „dr Miroslav Zotović“. U saradnji između Humanitarne organizacije „Partner“ i Centra za socijalni rad Banja Luka započinje se sa funkcionisanjem servisa personalne asistencije od 2005. godine i nastavlja do danas. U okviru ovog servisa regulisan je obim pružanja usluge personalne asistencije i to na način da korisnik personalne asistencije zajedno sa socijalnim radnikom utvrđuje broj sati personalne asistencije. Korisnici usluga personalne asistencije u Banja Luci u 92% slučajeva su osobe između 26 i 65 godina. To je period života kada je osoba zaposlena, stvara porodicu i ima značajan obim socijalnih aktivnosti, ali i obaveza. 38% korisnika personalne asistencije su završili višu ili visoku školu, dok je u ukupnoj populaciji osoba s invaliditetom, znatno manji broj visoko obrazovanih osoba. Ovo upućuje da viši stepen obrazovanja zahtijeva veću socijalizaciju korisnika i veću upućenost na personalnu asistenciju.

Centar za socijalni rad Banja Luka je taj koji radi na procjeni broja korisnika (30% od broja lica koja primaju tuđu njegu i pomoć) i utvrđuje standarde za pomoć u kući, personalnu asistenciju i kućnu njegu. Na nivou grada Banja Luka donešena je Odluka o finansiranju ovih usluga (pomoć u kući, personalna asistencija i kućna njega) 2007. godine i utvrđen sistem praćenja kvaliteta pružanja istih.

Ukupan sistem personalne asistencije je baziran na tri elementa:

- novčanim sredstvima koja su zagarantovana Zakonom o socijalnoj zaštiti, a koja nijesu dovoljna za one koji potpuno zavise od tuđe njege i pomoći,
- dodatnim uslugama koje osobe s invaliditetom dobijaju preko Udruženja korisnika,
- učešćem porodice.

Na osnovu člana 44. važećeg Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida Republike Srpske postoji mogućnost da se asistencija na poslu pokriva sredstvima iz Fonda za radno osposobljavanje i zapošljavanje invalida Republike Srpske, ali do sada nije zabilježeno da je neko podnio zahtjev.

Zakon o ličnoj asistenciji, u kome su regulisana prava i obaveze korisnika asistencije kao i asistenata. Asistent pruža pomoć osobi prije svega kući, zatim na radnom mjestu, prilikom obrazovanja i integracije u društvo. Zakonom se obezbijeduje podrška za osobe s invaliditetom u sprovođenju aktivnosti koje su u direktnoj vezi s integracijom u društvo, a ne mogu to da ispune zbog prirode i stepena invaliditeta. Takođe, Zakonom o ličnoj asistenciji se navodi da je potrebno da se obezbijedi samostalni život za što više osoba s invaliditetom starosti od 18 do 65 godina koje žive van specijalnih institucija i koje su same odabrale ovu uslugu preko staratelja ili preko advokata. Za ovaj zakon, završene su javne konsultacije i čeka se međuresorska koordinacija, zajedno sa Zakonom o dugoročnoj zaštiti.³² Predviđeno je da se počne primjenjivati od 2013. godine.

³² Zakon o dugotrajni oskrb

U prijedlogu novog Zakona o dugoročnoj njezi i osiguranju dugoročne njege,³³ između ostalog se predviđaju i usluge “ličnog asistenta”.

Konačno, radi se na promjenama u postojećem opštem zakonu o socijalnoj zaštiti npr. Zakonu o socijalnoj zaštiti³⁴ koji, između ostalog, predviđa pravo na „ličnog asistenta”.

3.3 Personalna asistencija u Republici Hrvatskoj

U Republici Hrvatskoj je projekat personalne asistencije³⁵ pokrenut 2006. godine sa sredstvima Ministarstva porodice, branioca i međugeneracijske solidarnosti³⁶ putem organizacija osoba s invaliditetom. Zajednica saveza osoba s invaliditetom Hrvatske³⁷ je nosilac edukacije o personalnoj asistenciji i po njihovim podacima u periodu od 2006 do 2009. godine u čitav proces pružanja usluge personalne asistencije i obuke o personalnoj asistenciji je uključeno 930 osoba, a od toga 2006. godine 78 osoba; 2007. godine 176 osoba; 2008. godine 338 osoba; 2009. godine 338 osoba. Rađena je unutrašnja i spoljna evaluacija čitavog procesa i ocijenjen je kao najkorisniji u okviru socijalnih usluga.

“Zakon o osobnoj asistenciji” je u pripremi ali budući da se mijenja Zakon o socijalnoj zaštiti³⁸ čeka se njegovo usvajanje.

Shodno odredbama “Zakona o osobnoj asistenciji” sve osobe s teškim tjelesnim invaliditetom koje zavise od tuđe pomoći i njege pri samozbrinjavanju ispunjavaju uslove za uslugu personalne asistencije, kao i osobe s oštećenjem vida i osobe s oštećenjem sluha ukoliko imaju motoričkih poteškoća. Istim zakonom je uređen i obim pružanja usluga personalne asistencije pa stoga korisnici mjesečno dobijaju 80 sati asistencije. Personalnim asistentima se plaća po satu neto 25 hrvatskih kuna ili 3,39 eura, a polovinu svog radnog vremena su zaposleni u organizacijama osoba s invaliditetom. Za razliku od Srbije i Slovenije, predviđeno je da se personalna asistencija finansira iz državnih sredstava bez lokalne uprave ili drugih projekata.

Vrlo bitno je napomenuti da asistenta bira sama osoba s invaliditetom među svojim

33 Prijedlog Zakona o dugotrajnoj skrbi preuzeto sa:

http://www.google.com/url?sa=t&source=web&cd=2&ved=0CB8QFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.mddsz.gov.si%2Ffileadmin%2Fmddsz.gov.si%2Fpageuploads%2Fdokumenti__pdf%2Fword%2FZDOZDO-2522010-obrazlozitev.doc&rct=j&q=ZAKON%20O%20DOLGOTRAJNO%20OSKRBI%20&ei=dqEQTdzPEcSs8gO0zqmEBw&usg=AFQjCNHWNNF8MlejXGfF0UJUiRfXkdtTGw&sig2=4bFdmqvplxjwfUWKanyvWw&cad=rja

34 Prijedlog Zakona o socialno varstveni dejavnosti [http://www.si-part.si/media/Predlog%20zakona%20o%20socialno%20varstvenih%20prispevkih_12_03_2010\(1\).pdf](http://www.si-part.si/media/Predlog%20zakona%20o%20socialno%20varstvenih%20prispevkih_12_03_2010(1).pdf);

35 Na hrvatskom izvorno “osobne asistencije”

36 Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti Republike Hrvatske, zvanični sajt <http://www.mobms.hr/>;

37 Zajednica saveza osoba s invaliditetom Hrvatske, zvanični sajt <http://www.soih.hr/>

38 Zakon o socijalnoj skrbi <http://www.zakon.hr/z/222/Zakon-o-socijalnoj-skrbi>;

prijateljima i to ne može biti član porodice. Ukoliko ne nađe osobu koja joj/mu odgovara kao asistent među prijateljima osoba s invaliditetom raspisuje konkurs ili traži nezaposlenu osobu preko Zavoda za zapošljavanje. Svaka osoba koja se prijavi na konkurs prolazi kroz razgovor sa korisnikom kao poslodavcem i bira se na osnovu procjene korisnika personalne asistencije, a u skladu sa njegovim/njenim potrebama.

3.4. Personalna asistencija u Republici Srbiji

Servis personalnih asistenata u Republici Srbiji još nije zaživio u državnim okvirima. Servis je počeo kao projektna aktivnost Centra za samostalni život invalida Srbije³⁹ 2003. godine, finansiran od irske vlade i nastavljen do danas kroz sredstva različitih donatora.⁴⁰ Od 2007. godine neke lokalne samouprave su prepoznale prednost ovakve vrste servisa i počele finansiranje određenog broja asistenata (Sombor i Smederevo) a od 2009. godine im se pridružuju Jagodina i Leskovac. U jednom periodu su asistente finansirale gradska opština Zvezdara u Beogradu i opština Medijana u Nišu.

Centar za samostalni život invalida Srbije je u saradnji sa Ministarstvom rada i socijalne politike⁴¹ i OPM timom (Oxford Policy Management)⁴² pilotirao i izradio standarde za ovu vrstu servisa.⁴³ Po ovim standardima u servisu personalne asistencije mogu učestvovati osobe s različitim vrstama tjelesnog invaliditeta. Takođe, po ovim standardima je naznačeno da je potrebno da korisnici servisa personalne asistencije imaju utvrđenu invalidnost od 80-100 %. Vrijeme od 30 časova mjesečno je minimum koji određuje korišćenje usluga servisa personalne asistencije, a maximum 90 časova mjesečno bez obzira na potrebu korisnika za dužom asistencijom. Utvrđeno je da korisnici personalne asistencije mogu da budu osobe s invaliditetom od 20 do 75 godina starosti i da se prilikom izbora korisnika vodi računa da polovi budu približno jednako zastupljeni, a da najmanje 40% osoba bude ženskog pola. Standardima je utvrđeno da korisnici servisa personalne asistencije mogu biti osobe s invaliditetom bez obzira na školsku spremu uz uvažavanje kriterijuma invalidnosti, a to znači da mogu biti osobe različitih nivoa obrazovanja.

Po ovim standardima korisnici servisa personalne asistencije mogu biti osobe s invaliditetom koje žive same ili u sopstvenoj ili široj porodici, čiji članovi nijesu više u mogućnosti da im pomognu u aktivnostima svakodnevnog života (stari roditelji i/ili partneri i sl.) Korisnici servisa personalne asistencije takođe mogu biti osobe s invaliditetom koje nijesu radno angažovane ili imaju različite oblike radne angažovanosti. U svakom slučaju, bitno je napomenuti da je potrebno dati prednost osobama koje su već angažovane u nekim društvenim aktivnostima ili imaju želju i potencijal da se u te aktivnosti uključe.

39 Centar za samostalni život invalida Srbije, zvanični sajt <http://www.cilrsrbija.org/ser/index.php>;

40 SPAS-Cena samostalnosti <http://www.cilrsrbija.org/ebib/SPAS-Cena%20samostalnosti.pdf>

41 Ministarstvo rada i socijalne politike, zvanični sajt <http://www.minrzs.gov.rs>;

42 Oxford Policy Management, zvanični sajt <http://www.opml.co.uk/>;

43 Sajt republičkog zavoda za socijalnu zaštitu-Minimalni standardi usluga u socijalnoj zaštiti http://www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=131&Itemid=143;

Razlog zbog koga potencijalni korisnici žele da dobiju personalnog asistenta, jedan je od značajnih kriterijuma. U tom smislu prednost bi trebalo da imaju korisnici koji procjenjuju da bi im personalna asistencija omogućila: novo i/ili dalje radno angažovanje, edukaciju, veću samostalnost, nezavisnost od roditelja i porodice, društvenu angažovanost i socijalnu komunikaciju. Shodno standardima korisnik je u poziciji da regrutuje, obuči, organizuje, nadgleda i ako je potrebno otpusti svog asistenta, što znači da nema posebnih kriterijuma za izbor asistenta, nego korisnik po svom nahođenju i potrebama bira osobu koja će mu/joj biti asistent. Cijena personalne asistencije je takođe određena u ovoj standardizaciji i iznosi bruto 2 eura po času pružanja usluge.

U nacrtu novog Zakona o socijalnoj zaštiti, pominje se uvođenje ovog servisa na državnom nivou.

IV Iskustva drugih zemalja

4.1. Personalna asistencija u Velikoj Britaniji

U Velikoj Britaniji veći dio pomoći osobama s invaliditetom obezbjeđuje se u vidu servisa preko lokalnih vlasti ili dobrotvornih udruženja. Prema zakonodavstvu Velike Britanije postoje dva izvora sredstava iz kojih se finansira pomoć osobama s invaliditetom: lokalna vlast i Fond za samostalni život na nacionalnom nivou. Lokalnim vlastima je po zakonu dozvoljeno da vrše direktne isplate, ali one nijesu na to obavezne. Lokalna vlast, tj. socijalni radnici vrše procjenu potrebnih časova pomoći osobi s invaliditetom. Visina ove pomoći treba da pokrije ličnu pomoć, pomoć u kući i pomoć za društvene aktivnosti. Ono što je namjera britanskih vlasti je da se ograniči zapošljavanje članova porodice kao personalnih asistenata. Organizacije korisnika su u obavezi da plaćaju dodatnu vrijednosnu taksu državi kada zapošljavaju asistenta za osobu s invaliditetom, a kada korisnici sami zapošljavaju svoje asistente ova taksa se ne zahtijeva.⁴⁴ U Velikoj Britaniji personalni asistenti nemaju svoje organizovane sindikate i ne postoji utvrđena minimalna novčana nadoknada za njih. Informacije o personalnim asistentima i njihovom direktnom plaćanju dobijaju se iz centara za samostalni život.⁴⁵ Cilj ovakvog informisanja je da se ljudi ohrabruju da pokažu i šire svoje ideje, kao i da se povećava interes za servis personalnih asistenata. Ovaj interes se širi ne samo preko centara za samostalni život već i preko drugih lokalnih organizacija osoba s invaliditetom. Obaveza organizacija osoba s invaliditetom je da preko svojih sredstava informisanja i specijalizovanih novina korisnika servisa personalnih asistenata neprestano informišu ljude o novim dostignućima. Postoje mehanizmi koji omogućavaju ljudima da apeluju na različitim nivoima ali ne postoji bilo kakvo pravo koje se odnosi na personalne asistente.

44 Disability living allowance, Directgov-zvanični sajt Vlade Velike Britanije http://www.direct.gov.uk/en/DisabledPeople/FinancialSupport/DisabilityLivingAllowance/DG_10011731;

45 National centre for independent living, zvanični sajt <http://www.ncil.org.uk/contentid103.html>;

4.2. Personalna asistencija u Kraljevini Norveškoj

U Kraljevini Norveškoj personalna asistencija je počela da se primjenjuje od 1990. godine na inicijativu Nacionalnog udruženja osoba s psihičkim hendikepom kao projektna aktivnost, a već 2000. godine personalna asistencija je pravno regulisana kroz Zakon o socijalnim uslugama.⁴⁶ Ovim zakonom je utvrđeno da personalna asistencija ne treba da bude usmjerena samo na određenu kategoriju osoba s invaliditetom, nego da njom budu obuhvaćene sve osobe s invaliditetom, ali određeno kriterijumom da "korisnik kontroliše personalnu asistenciju".⁴⁷ "Bijeli papir" iz 2007. godine daje korisniku pravo da sam bira ko će u njegovo ime da zaposli personalnog asistenta.⁴⁸

Procjene potreba osoba s invaliditetom vrše se prema tradicionalnom sistemu kućne njege kojim upravljaju lokalne vlasti. Državne vlasti nude podršku lokalnim vlastima u finansiranju ovog servisa za dodatne troškove, u periodu od tri godine, u slučaju kada se pojavi novi korisnik personalne asistencije.⁴⁹ Veliki broj ljudi (90%) koji su ranije koristili neke druge servise podrške, prije uspostavljanja servisa personalne asistencije, dobili su veći broj sati usluge (u prosjeku 20h svake nedjelje). Personalni asistenti se zapošljavaju na tri načina: (1) veoma rijetko (zbog komplikovane papirologije) pojavljuje se korisnik lično (oko 9%); (2) lokalne vlasti, što im pruža kontrolu nad načinom pružanja ove pomoći (65%); (3) kooperative korisnika (ULOBA-oko 25%).⁵⁰

Korisnici personalne asistencije u Norveškoj uglavnom su osobe s fizičkim invaliditetom, a vrlo mali broj, oko 4% korisnika, su osobe s mentalnim invaliditetom. Obim pružanja usluge personalne asistencije nedjeljno iznosi u prosjeku oko 36 sati po korisniku.

4.3. Personalna asistencija u Saveznoj Republici Njemačkoj

U SR Njemačkoj živi 6.7 miliona osoba s invaliditetom, od kojih je 69,1% sa fizičkim invaliditetom. Najveći dio društvene pomoći osobama s invaliditetom obezbijeđen je od strane lokalnih vlasti i dobrotvornih društava. Organizacije su u obavezi da plate sindikalne nadoknade. Često se dešava da korisnici zapošljavaju radnike "na crno" i za te radnike ne plaćaju socijalno osiguranje. U SR Njemačkoj se kao asistent može zaposliti svako sem rođaka.⁵¹ Najvažniji preduslov za posao personalnog asistenta je otvoren i nenametljiv odnos prema osobama s invaliditetom. Usluge koje personalni asistenti pružaju osobama s invaliditetom su različite i između ostalog obuhvataju pomoć pri ličnoj higijeni, pomoć

46 Ole Petter Askheim, Personal assistance service in Norway, Riga August 19th 2008

47 "user-contolled personal asistance", Ole Petter Askheim, Personal assistance service in Norway, Riga August 19th 2008.

48 Ole Petter Askheim, Personal assistance service in Norway, Riga August 19th 2008, str. 16

49 Oko 12 500 EUR u prvoj godini i polovinu te sume u naredne dvije godine-Ole Petter Askheim, Personal assistance service in Norway, Riga August 19th 2008, str.6

50 ULOBA kooperativa za personalnu asistenciju, zvanični sajt www.uloba.no; engleska verzija <http://www.uloba.no/templates/Page.aspx?id=223>;

51 Dr Mirosinka Dinkić, Jelena Momčilović, Cena samostalnosti, Beograd septembar 2005 str.17

pri kretanju, pomoć u kući, na poslu i u slobodnom vremenu.

Usluga personalne asistencije u SR Njemačkoj regulisana je kroz je tri zakona: U Knjizi V njemačkog 'Sozialgesetzbuch' o zdravstvenom osiguranju regulisan je pristup „uslugama njege“. Novac se upućuje davaocu usluga – najčešće privatnoj humanitarnoj organizaciji; na osnovu Knjige XI osiguranja njemačkog 'Sozialgesetzbuch' isplate se vrše organizacijama ili pojedincima. Potrebe kod ovog osiguranja se određuju na osnovu funkcionalne procjene oštećenja. Kategorije oštećenja određuje medicinska služba osiguranja. Procjene potreba se vrše na svakih 6 mjeseci, a u izuzetnim slučajevima na svaka 3 mjeseca. U tom smislu utvrđena su tri iznosa za osobe s invaliditetom: 200€, 400€ i 1.150€ mjesečno. U izuzetnim slučajevima može se isplatiti iznos od 1.785€. Zakon o socijalnom osiguranju koristi iste kategorije kao i Knjiga XI, ali uključuje i imovinsko stanje korisnika. Ako domaćinstvo ima mjesečne prihode manje od 1.000€ dobija pomoć onoliko koliko je potrebno, i za 24 časa dnevno ako to procjeni lokalna vlast. Model Njemačke kada je riječ o podršci pojedinačnog korisnika se zasniva na postojanju Centra za samostalni život koji informiše korisnike usluga personalnih asistenata o svim dostupnim programima. Nacionalna organizacija centara za samostalni život nudi seminare na kojima se uči kako da se bude korisnik servisa personalnih asistenata.⁵² Knjiga V njemačkog 'Sozialgesetzbuch' garantuje budžet za osobe s invaliditetom kojima je potrebna asistencija u različitim oblicima rehabilitacije, podrška pri svakodnevnom životu, podrška pri radu itd.⁵³

4.4. Personalna asistencija u Kraljevini Danskoj

Po politici za osobe s invaliditetom Kraljevine Danske utvrđeno je pružanje usluge personalne asistencije. Veoma važna stavka u ovoj politici koja se odnosi na personalnu asistenciju je to da osoba mora biti u stanju da upravlja šemom personalne asistencije kao poslodavac.⁵⁴ Pravilo da građanin personalnom asistencijom upravlja regulisano je Zakonom o socijalnim uslugama/Socijalne usluge čl. 95-95. Pravila obuhvataju pomoć u socijalnoj oblasti npr. ličnu i praktičnu pomoć. Aktivnosti van kuće i monitoring servisa asistencije su regulisana pravilima o personalnim asistentima u Ministarstvu za zapošljavanje, koje pokriva potrebu za asistencijom na radnom mjestu koju pružaju asistenti koji su obučeni od strane Ministarstva prosvjete. Personalna asistencija u Danskoj je usmjerena na odrasle osobe s ozbiljnim i stalnim fizičkim i mentalnim oštećenjima koji imaju veliku potrebu za asistencijom. Ne postoji gornja starosna granica za korisnike personalne asistencije.⁵⁵

⁵² Važan cilj je da se napravi razlika između pomoći personalnih asistenata i tradicionalne njege, između socijalnog i medicinskog pristupa invalidnosti. Druga važna stvar u okviru obuke su obaveze poslodavaca, kako da se izgradi dobar radni odnos i trening u umješnosti komuniciranja. Veoma je važno obuku početi gradnjom dobrih poslovnih odnosa.

⁵³ Njemački socijalni zakonik I-XII, na Njemačkom izvorno Sozialgesetzbuch (SGB) I bis XII

⁵⁴ Danish disability policy -Equal opportunities through dialogue, april 2002.

⁵⁵ Okvir za građansko upravljanje personalnom asistencijom, na danskom izvorno Regelsættet om borgerstyret personlig assistance (BPA) [http://nordisk.felagsmalaraduneyti.is/samarbeid/brukerstyrt-personlig-assistanse/danmark](http://nordisk.felagsmalaraduneyti.is/samarbeid/brukerstyrt-personlig-assistanse/danmark;);

U Kraljevini Danskoj postoji odluka da ako pojedinac ima potrebu za personalnom asistencijom na radnom mjestu, može dobiti podršku i do 20 sati sedmično. Personalna asistencija na radu je autonomni sistem koji može da se koristi u situaciji kada je osoba već plaćena ili dobija neke kompenzacijske aranžmane za posao koji obavlja svakodnevno. Na nekim poslovima je teško raditi zbog invalidnosti, pa se takve poslovne situacije mogu riješiti uz pomoć personalnog asistenta. Postojanje asistencije na radnom mjestu osigurava osobi s invaliditetom jednake mogućnosti sa drugima na tržištu rada. Ova odluka obuhvata sve osobe s teškom ograničenošću vida i sluha, fizičkom invalidnosti i teškom disleksijom. Ako pojedinac ima kombinovane smetnje može dobiti ličnog asistenta i do 37 sati sedmično, što odgovara punom radnom vremenu. Lični dohodak ličnog asistenta odobrava Biro za zapošljavanje.⁵⁶ Grantovi za personalnu asistenciju se mogu dobiti kada je osoba u radnom odnosu ili u trenutku kada započinje obuku prije zaposlenja.

4.5 Personalna asistencija u Kraljevini Švedskoj

U Kraljevini Švedskoj postoje dva sistema. Zakon o socijalnom osiguranju nalaže lokalnim vlastima da obezbijede svakom građaninu „razuman kvalitet života“.⁵⁷ Ovo uključuje usluge kućne njege koje obezbeđuje lokalna zajednica. Pomoć treba da pokrije troškove ličnih potreba, troškove vezane za obavljanje kućnih poslova, kao i troškove vezane za učešće u društvenim aktivnostima. Drugim riječima, uzima se u obzir cjelokupna životna situacija primaoca pomoći. Do 1987. godine lokalne vlasti su imale monopol u procjeni, finansiranju i pružanju usluga – a sve to je najčešće vršio jedan isti socijalni radnik. Kao reakcija na ovaj trostruki monopol, STIL⁵⁸ je započeo angažman na ovim poslovima koji uključuje saradnju sa korisnicima pomoći. Tako je otpočeo pilot projekat sa onoliko sredstava koliko je od strane lokalnih vlasti bilo namijenjeno za kućnu njegu. Potrebe se izražavaju brojem potrebnih sati njege koji procjenjuje socijalni radnik, službenik socijalnog osiguranja. Takođe, obuhvaćeni su i troškovi pomoći na poslu ili u školi (za ove druge samo za osobe s određenim medicinskim i komunikacijskim problemima).⁵⁹

Svi ostali korisnici podliježu Zakonu o socijalnim uslugama koji obavezuje lokalne vlasti da obezbeđuje određene usluge ili da isplaćuje određenu svotu novca. Vlada utvrđuje maksimalnu cijenu jednog časa usluge koji je za oko 10,5% veći od prosječne cijene usluge u zemlji.⁶⁰

⁵⁶ Olivera Mastikosa, Tatjana Gajić: „Iskustva iz stranih zemalja u pružanju socijalnih i drugih usluga u zajednici“, Humanitarna organizacija Partner Banja Luka BIH, 2007 god

⁵⁷ Na Švedskom jeziku, originalni naziv zakona Socialtjänstlag, član 4. stav 1.

⁵⁸ Personal assistance in order to live the life you want, zvanični sajt kooperative STIL <http://www.stil.se/> <http://www.independentliving.org/docs3/stileng.html>

⁵⁹ Ovo se odnosi na osobe mlađe od 65 godina starosti kojima je potrebno više od 20 časova njege nedeljno (u Švedskoj to je 6700 ljudi od 8,5 miliona stanovnika).

⁶⁰ Ova cijena obuhvata i dio za administrativne troškove obuke, knjigovodstvo, troškove pratioca itd. (blizu 1/5 ukupne cijene odnosi se na ove troškove). Poslodavci asistenata dužni su da pravdaju utrošak sredstava, a korisničke kooperative vode knjigovodstvo. Neiskorišćeni časovi usluge mogu se naknadno iskoristiti u periodu od 6 mjeseci.

Generalna socijalna zaštita u Kraljevini Švedskoj postoji za svakog, ali postoje i specijalni programi koji su usmjereni na zadovoljavanje potreba osoba s invaliditetom. Jedna od najznačajnijih stavki Zakona koji se odnosi na podršku i servise za osobe s invaliditetom (LSS), usvojenog 1990. godine u Riksdagu je ta da je osobama s invaliditetom dato pravo na besplatnu personalnu asistenciju.⁶¹ Korisnici sklapaju ugovore sa servisima pri lokalnim vlastima, sa privatnim servisima, udružuju se u korisničke kooperative ili direktno zapošljavaju asistente. Preko 80% korisnika koristi uslugu asistencije od lokalnih vlasti, manje od 10% se udružuje u korisničke kooperative, a ostali sami zapošljavaju asistente ili koriste usluge privatnih servisa. U korisničkim kooperativama, kao novijim mogućnostima, korisnici sami vrše odabir, obučavaju, raspoređuju i kontrolišu svoje asistente. Funkcije kooperative kao legalnog poslodavca su isplata nadoknada poreza na prihode, računanje sati za socijalno osiguranje i predstavljanje članova, kao i kolektivno pregovaranje sa finansijerima. Asistenti sklapaju ugovore i imaju pravo na novčanu nadoknadu. Oni se zapošljavaju po osnovu radnog sata ili mjeseca što im kasnije daje znatnu zaštitu. Izvan kooperativa socijalno osiguranje ne ohrabruje mnogo članove porodice da rade kao asistenti. Korisnička kooperativa obavezuje korisnika određenom cijenom za sat usluge. On za socijalno osiguranje plaća određenu sumu sve dok je ona u skladu sa vladinom odlukom u toku godine.

Švedske lokalne vlasti zakonski omogućavaju informacije o direktnom plaćanju personalnih asistenata. Informacije pružaju i organizacije osoba s invaliditetom i korisničke kooperative.⁶² Potencijalne kooperative članova prvo moraju da prođu seriju od deset kurseva iz svih aspekata samostalnog života, personalnih asistenata, samostalne procjene potreba, pregovaranja sa davaocima novca, regrutovanja, obuke, planiranja, nadzora asistenata, uloge rođaka, radnog zakona o zdravstvu i zaštiti, odgovornost za saradnju članova i sl.⁶³ Kraljevina Švedska ima stroge zakone, npr. Zakon o radu i jakim sindikatima, te se otpuštanje asistenata dešava samo u vrlo ozbiljnim slučajevima i korisnici su tada u obavezi da plate različite troškove.

4.6 Personalna asistencija u Republici Finskoj

U Republici Finskoj lokalne vlasti obezbjeđuju sredstva za pomoć. Potrebe za njegom određuju socijalni radnici, takođe, na lokalnom nivou. Plaća se 40 časova nedeljno bez vikenda i noćnih dežurstava. Korisnici koji direktno plaćaju personalne asistente iz sredstava lokalnih vlasti su poslodavci koji regrutuju i kontrolišu rad svojih asistenata. Pri zapošljavanju nema ograničenja tako da i članovi porodice mogu biti zaposleni. U nekim

61 Swedish disability policy: Dignity and democracy, Sweden's official website.

<http://www.sweden.se/eng/Home/Society/Accessibility/Facts/Swedish-disability-policy/>

62 STIL ima pravnu pomoć za članove osiguranja i pokriva troškove pravne ekspertize kada je to potrebno.

63 Naglasak je na samostalnim obukama korisnika sa svojim asistentima. STIL je nekada imao prijateljski sistem u kome su stari članovi podržavali nove ali nije bio lako održiv. U slučaju konflikata s asistentima STIL omogućava podršku.

slučajevima lokalne vlasti plaćaju nadoknade i rade administrativni posao. Korisnici su ti koji određuju koliko će asistenti biti plaćeni. Asistenti imaju istu visinu nadoknade kao i zaposleni u tradicionalnim opštinskim servisima pomoći u kući. U Finskoj postoje i kursevi za korisnike koje plaćaju lokalne vlasti. Helsinški centar za samostalni život objavljuje knjige, magazine, novine, distribuirajući ih širokoj publici. Najvažniji zadatak Centra je trening korisnika, a najvažnija tema je filozofija samostalnog života. U Finskoj nema mnogo konflikata između korisnika i personalnih asistenata. Servis personalne asistencije nije ograničen na određene vrste invaliditeta ili dijagnoza, ali je bitno da mora biti veoma prirodna ili takve prirode da je bolje da se riješi preko servisa personalne asistencije, nego kroz organizovanje usluga.⁶⁴

Personalna asistencija je regulisana Zakonom o socijalnim uslugama koji prvenstveno reguliše praktičnu pomoć i obuku personalnih asistenata. Usluga personalne asistencije obuhvata pomoć pri ličnoj njezi, kao i pomoć pri svakodnevnim praktičnim zadacima u kući. Obuku asistenata obavlja korisnik i ima mogućnost da kontroliše ko će biti asistent, šta će asistent da radi i gdje i u koje vrijeme će da pruža asistenciju korisniku.

4.7. Personalna asistencija u Kraljevini Holandiji

Ono što je specifično kada je Kraljevina Holandija u pitanju je da po njihovom pravu nije dozvoljeno zapošljavanje supružnika kao asistenta ali drugih rođaka jeste. Korisnik može sklapati ugovore sa servisom koji pruža usluge ili može biti i sam poslodavac. Kraljevina Holandija ima korisničke sindikate koje pružaju informacije pisanim putem ili putem telefona. U Kraljevini Holandiji je šema direktnog plaćanja novina tako da ne postoji još uvijek formalna obuka, mada su modeli obuke u pripremi. Stavljajući akcenat na razlici između lokalno ovlašćenih kućnih servisa za pomoć i njegu i direktnog plaćanja personalnih asistenata, što treba biti sopstveni izbor korisnika.⁶⁵

Kraljevina Holandija je jedna od zemalja sa velikim brojem budžetskih korisnika. Još od 2001. godine ljudi imaju mogućnost da biraju između servisa za pomoć i plaćanja iz budžeta za različite tipove asistencije. Veliki dio osoba kojima se personalna asistencija plaća iz budžeta su osobe s mentalnim invaliditetom. U Kraljevini Holandiji 90% asistencije osobama s invaliditetom se sastoji od servisa za pomoć.⁶⁶

4.8. Personalna asistencija u Republici Irskoj

Personalna asistencija u Republici Irskoj je prepoznata od strane centara za samostalni život, kao osnova samostalnog života, i u početku njenog primjenjivanja centri za samostalni

64 Upravljanje personalnom asistencijom od strane korisnika <http://nordisk.felagsmalaraduneyti.is/samarbeid/brukerstyrt-personlig-assistanse/norge>;

65 Jos Huys, Direct payments systems in support of persons with disabilities in Europe, Strasbourg, 2009

66 Servisi za pomoć se razlikuju od personalne asistencije, jer pomoć pružaju direktno zdravstveni radnici.

život bavili su se stvaranjem servisa koji će biti kontrolisan od strane korisnika. Osobe s invaliditetom zapošljavaju i obučavaju svoje personalne asistente u skladu sa svojim potrebama. Takođe preuzimaju punu odgovornost za akcije i posljedice koje proizilaze iz obuke koju personalni asistent dobije od strane korisnika. Nakon procjene personalnog asistenta, korisnik se dogovara za broj sati usluge personalne asistencije nedjeljno. Servis personalne asistencije u republici Irskoj se finansira putem Izvršnih zdravstvenih usluga⁶⁷ u različitim dijelovima zemlje, a trenutno se upravlja kroz veliki broj centara za samostalni život.⁶⁸ U Republici Irskoj postoji 25 centara za samostalni život širom zemlje, koje na lokalnom nivou vode osobe s invaliditetom. Pored toga što se usluge personalne asistencije u velikom procentu finansiraju od strane Izvršnih zdravstvenih usluga, jedan dio finansija se dobija kroz šemu Zajednice za zapošljavanje.⁶⁹ Korisnik potpisuje ugovor sa jednim od ovih centara i nakon obuke zapošljava personalnog asistenta sam ili u saradnji sa centrom za samostalni život. Trenutno u Republici Irskoj 20% treninga personalnih asistenata rade centri za samostalni život a 80% korisnici. Od velike važnosti za samostalni život svake osobe s invaliditetom je činjenica da im je omogućeno da sami upravljaju sopstvenim servisom personalne asistencije i da u skladu sa vremenskim planom obezbijede da personalna asistencija bude plaćena.⁷⁰ Plaća se nedjeljno ili mjesečno zavisno od poslodavca. U Republici Irskoj postoji samo regionalni ugovor (ne zakon) kojim je regulisano plaćanje personalne asistencije. Članovi porodice se rijetko angažuju kao personalni asistenti, zbog načina angažovanja personalnih asistenata preko centara za samostalni život. Neke organizacije npr. Muscular dystrophy Ireland upravljaju servisom koji nudi podršku u kućnoj njezi i u ovom slučaju mnogi zaposleni su članovi porodice ali to nije personalna asistencija koja se podrazumijeva u okviru filozofije samostalnog života.⁷¹

V Međunarodni standardi i preporuke

Personalna asistencija se pominje u *Konvenciji UN-a o pravima osoba s invaliditetom*.⁷² Član 19 konvencije UN o pravima osoba s invaliditetom kaže da vlade moraju da zaustave razlike u nejednakim uslovima, zaustave institucionalizaciju, zaustave stvaranje zavisnosti i obezbijede samostalan život za osobe s invaliditetom. Član 19. takođe kaže da sve osobe

67 Zvanični naziv, izvorno Health Services Executive (HSE), zvanični sajt Assist Ireland http://www.asstireland.ie/eng/Information/Independent_Living/Personal_Assistance_Services/;

68 Zvanični sajt organizacije Enable Ireland, <http://www.enableireland.ie/>;

Zvanični sajt organizacije Irish Wheelchair Association (IWA) <http://www.iwa.ie/Default.aspx>;

69 Zajednica za zapošljavanje je zapošljavanje i trening program koji pomaže dugoročno nezaposlenim osobama da ponovo postanu aktivna radna snaga. Program im pomaže da pojačaju i razviju svoje tehničke i lične vještine koje se kasnije mogu koristiti na radnom mjestu.

Zvanični sajt FÁS-Irska nacionalna uprava za obuku i zapošljavanje <http://www.fas.ie/en/communities/community+employment/default.htm>;

70 Maksimalna i minimalna cijena usluge personalne asistencije nije određena, regulisano je tako da se plaća satnica jer je nekim osobama potrebno pružati asistenciju 24h

71 Zvanični sajt UN ENABLE Rights and dignity of persons with disabilities <http://www.un.org/disabilities/default.asp?navid=13&pid=150>;

72 Zvanični sajt UN ENABLE Rights and dignity of persons with disabilities <http://www.un.org/disabilities/default.asp?navid=13&pid=150>;

s invaliditetom, ne samo manjina, treba da imaju pristup personalnoj asistenciji kao ljudskom pravu.

Član 4. Konvencije UN-a kaže da sve države potpisnice treba da preduzmu mjere da obezbijede i promovišu puno ostvarenje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve osobe s invaliditetom bez diskriminacije bilo koje vrste. Na kraju se kaže: "države potpisnice preduzimaju mjere: da usvoje sve odgovarajuće zakone, administrativne i druge mjere za primjenu prava priznatih u Konvenciji." Član 4. UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom propisuje da se sve države potpisnice obavezuju da osiguraju puno ostvarenje svih ljudskih prava i temeljnih sloboda svim osobama s invaliditetom bez diskriminacije na osnovu invaliditeta. Samostalan život je centralna tema i zahtijeva puno obezbjeđenje po Konvenciji UN o pravima osoba s invaliditetom. Ovo pravo će prestati da bude diskutabilno širenjem broja zemalja koje budu ratifikovale Konvenciju.

Član 19. Konvencije UN-a kaže "samostalan život i uključenje u zajednicu" zahtijeva od vlada da preduzmu aktivnosti i olakšaju osobama s invaliditetom "puno uživanje" ovog prava i njihovo "puno uključivanje i učešće u zajednici".

Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama s invaliditetom UN kao moralno političke preporuke usvojene su od strane Generalne skupštine UN-a krajem 1993. godine. U Pravilu 4. (Službe za podršku) navodi se da bi države trebalo da podrže razvoj i obezbjeđenje programa lične pomoći i usluga tumačenja, naročito za lica sa teškim i/ili višestrukim oštećenjima. Takvi programi bi doprinijeli porastu nivoa učešća osoba s invaliditetom u svakodnevnom životu, u kući, na poslu, u školi i u slobodno vrijeme.

Takođe, navodi se da bi programi lične pomoći trebalo da budu tako osmišljeni da osobe s invaliditetom, korisnici tih programa imaju odlučujući uticaj na način na koji se programi ostvaruju.

Filozofija samostalnog života jednostavno se odnosi na činjenicu da osobe s invaliditetom moraju imati jednaka prava kao i ostale osobe, kao i to da bi trebalo da se ispune uslovi za omogućavanje slobode izbora i samostalnog upravljanja sopstvenim životom.

Samostalni život je koncept na osnovu kog osobe s invaliditetom nastoje da postignu jednake mogućnosti i potpuno učešće u društvu kao ravnopravni građani.

Personalna asistencija je, za veliki broj osoba s invaliditetom, prva i najvažnija pomoć u postizanju samostalnog života, koja omogućuje slobodu i izlazak iz pozicije „zavisnosti od nekog drugog“.

To je često osnovni preduslov za postizanje pozicije jednakih mogućnosti, samoodređenja i time postizanja samostalnog života. Zbog svega navedenog organizacije, članice Evropske mreže za samostalan život odlučile su da sprovedu kampanju o uspostavljanju zakona o

servisu personalne asistencije na nivou Evropske unije.⁷³ Oni zahtijevaju od vlada država potpisnica i Evropskog parlamenta da počnu da djeluju odmah i da obezbijede ljudska prava i personalnu asistenciju za sve.

Strazburška deklaracija je nastala 1989. godine u Evropskom parlamentu u Strazburu. Deklaracija se sastoji od jedanaest tačaka kojima se uspostavlja lična asistencija kao osnova samostalnog života koji obuhvata cijelu oblast ljudskih aktivnosti, npr. stanovanje, prevoz, pristup, obrazovanje, zapošljavanje, ekonomsku sigurnost i politički uticaj. Deklaracijom se preporučuje da bi prije svega trebalo obezbijediti servis personalnih asistenata kao ljudsko i građansko pravo bez dodatnih troškova po korisniku. „Ove usluge će koristiti sve osobe sa svim tipovima invaliditeta, svih uzrasta, na osnovu funkcionalnih potreba, bez obzira na lično bogatstvo, prihode, bračni i porodični status“. U tački 3. se kaže da će „usluge omogućiti korisniku da učestvuje u svakom aspektu života“. Takođe se kaže da će ove usluge „omogućiti osobama s invaliditetom da ako one tako odluče, izgrade lični i porodični život i sve svoje obaveze u vezi sa tim“.

Važna preporuka u ovoj Deklaraciji je ta da usluge personalne asistencije moraju biti dostupne osobama s invaliditetom dvadeset četiri sata dnevno, sedam dana u nedjelji i da mora biti obezbijedeno dovoljno finansijskih sredstava za adekvatnu podršku, savjetovanje, obuku korisnika i pomoćnika, ukoliko se to smatra potrebnim od strane korisnika. Takođe, finansiranje mora biti zakonski garantovano, bez obzira na izvor finansiranja. „Korisnik bi trebalo da bude slobodan, da bira personalnog asistenta po svojoj želji, uključujući i članove porodice.“ Takođe se preporučuje da zbog nedostatka resursa i nepostojanja usluge nijedan pojedinac ne bi trebalo da bude smješten u specijalizovanu instituciju. „U sklopu svega navedenog, osobe s invaliditetom i njihove organizacije moraju biti odlučno uključene na svim nivoima politike, uključujući planiranje, implementaciju i razvoj.“

VI Mogući scenariji uvođenja servisa personalne asistencije

6.1. Scenirio I - Status quo

Nepostojanje servisa personalne asistencije kontrolisanog od strane korisnika u Crnoj Gori, kao ni zakona niti bilo kakvog pravnog akta kojim se to reguliše, za posljedicu ima uskraćivanje prava osobama s invaliditetom na jednak položaj u društvu, a samim tim i kršenje odredaba Zakona o zabrani diskriminacije.

Na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije, a u dijelu koji se odnosi na diskriminaciju lica s invaliditetom u članu 18. navodi se: “Pod diskriminacijom lica s invaliditetom smatra se naročito: onemogućavanje ili otežavanje pristupa, zdravstvenoj zaštiti, odnosno uskraćivanje prava na zdravstvenu zaštitu, redovni medicinski tretman i lijekove, rehabilitaciona sredstva i mjere; uskraćivanje prava na školovanje, odnosno obrazovanje;

⁷³ European Network on Independent Living, P.A. Law campaign-Stop the Difference, zvanični sajt www.enil.eu;

uskraćivanje prava na rad i prava iz radnog odnosa, u skladu sa potrebama tog lica; uskraćivanje prava na brak, na stvaranje porodice i drugih prava iz oblasti bračnih i porodičnih odnosa. Nedostupnost prilaza objektima i površinama u javnoj upotrebi licima smanjene pokretljivosti i licima s invaliditetom, odnosno onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje korišćenja navedenih objekata, na način koji nije nesrazmjeran teret za pravno ili fizičko lice koje je dužno da to omogući, smatra se diskriminacijom u smislu stava 1. ovog člana. Diskriminacija lica s invaliditetom postoji i u slučaju kad nijesu preduzete posebne mjere za otklanjanje ograničenja, odnosno nejednakog položaja u kojem se ta lica nalaze.”

Iako su servisi podrške osobama s invaliditetom, posebno djeci s invaliditetom, a među njima i servisi personalne asistencije, predviđeni *Nacionalnom strategijom za integraciju osoba s invaliditetom* Vlade Crne Gore, u poglavlju koje se tiče obrazovanja, do sada još ništa nije urađeno na tom polju. Poseban cilj Strategije u ovoj oblasti je uključivanje u proces obrazovanja svih kategorija djece s invaliditetom i odraslih osoba s invaliditetom kako bi se obezbijedio razvoj njihovih potencijala, osjećaja dostojanstva i lične vrijednosti.⁷⁴

S obzirom na to da ne postoji uspostavljen servis personalne asistencije ni na nacionalnom ni na lokalnom nivou, nijesu realizovane mjere koje su planirane Strategijom za integraciju osoba s invaliditetom, a koje se odnose na sistem personalne asistencije. I pored toga što nije uspostavljen servis personalne asistencije, određen broj osoba s invaliditetom u Crnoj Gori koristi usluge personalnih asistenata.⁷⁵

Nepostojanje ovog servisa za posljedicu ima to da jedan broj osoba s invaliditetom, zbog svog stepena invaliditeta, nije u mogućnosti da zadovoljava svoje potrebe bez asistencije, dok drugi nijesu u mogućnosti da zadovoljavaju svoje potrebe zbog velikog broja barijera koje društvo postavlja pred njih. Na taj način, osobe s invaliditetom u Crnoj Gori nijesu integrisane u društvene tokove.⁷⁶ Ujedno, barijere u obrazovanju i kretanju, neprilagođenost okoline, kao i nizak nivo svijesti građana o mogućnostima osoba s invaliditetom i ograničeni broj zanimanja u posebnim školama za posljedicu imaju visok stepen siromaštva ove populacije.

74 Vrlo je bitno napomenuti razliku između asistenata učeniku u nastavi i personalnih asistenata. Asistenti učeniku u nastavi su osobe koje pomažu učenicima u procesu pohađanja časova, ali oni nijesu nužno personalni asistenti. Personalni asistenti su osobe koje pomažu ne samo djeci nego i odraslim osobama s invaliditetom u procesu socijalizacije, obrazovanja, zapošljavanja i kućnim poslovima.

75 Prema podacima Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore dvije osobe koriste usluge personalnih asistenata. Radi se o studentkinji psihologije Danijeli Vušurović i studentkinji Prava u Podgorici, Miroslavi Mimi Ivanović. Vidjeti više u poglavlju 2.1. studije.

76 Po podacima Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore ne postoje adekvatni uslovi za školovanje osoba s invaliditetom jer ne postoje adekvatni didaktički materijali i pomagala i neznatan je broj arhitektonski prilagođenih redovnih škola

6.2. Scenario II - Uspostavljanje potpuno besplatnog servisa personalne asistencije za sve osobe s invaliditetom kojima je to potrebno

Idealno rješenje za regulisanje ove oblasti u Crnoj Gori je usvajanje zakona i uspostavljanje potpuno besplatnog servisa personalne asistencije za sve osobe s invaliditetom kojima je to potrebno, kao što je na primjer to regulisano u Kraljevini Švedskoj. U tom slučaju, zakonski bi bilo potrebno regulisati da sve osobe s invaliditetom, kojima je potrebna personalna asistencija, imaju pravo na personalnog asistenta za zadovoljavanje svojih osnovnih potreba. Na ovaj način bila bi onemogućena diskriminacija osoba s invaliditetom i osigurala bi se jednakost između različitih korisnika, bez obzira na njihove specifične potrebe za personalnom asistencijom. Ujedno, ne bi postojali nikakvi kriterijumi i preduslovi za korišćenje usluga personalne asistencije. Neiskorišćeni časovi usluge mogli bi se naknadno iskoristiti u periodu od 6 mjeseci. Radi kontrolisanja troškova personalne asistencije korisnicima bi bila pružena mogućnost da sugerišu šta mogu da očekuju od svojih asistenata, te bi na taj način bile zaštićene osjetljive osobe, npr. osobe s kognitivnim invaliditetom od zlostavljanja i eksploatacije, usljed nedostatka znanja kod personalnih asistenata.

Korisnici bi sami obučavali svoje personalne asistente u skladu sa svojim potrebama. Personalni asistenti bi zarađivali platu tako što bi pomagali osobama s invaliditetom u obavljanju svojih svakodnevnih aktivnosti, kako bi se osobe s invaliditetom što više socijalizovale.

U okviru ovog scenarija, a po ugledu na model Kraljevine Švedske, zakonom bi posao asistenta bio osiguran na način što bi prekid zaposlenja stupio samo u vrlo ozbiljnim slučajevima. Finansiranje usluga personalne asistencije bi se vršilo iz državnog budžeta, bez uskraćivanja prava na bilo koje drugo socijalno primanje.

Ovaj model se sagledava kao idealan, odnosno najpogodniji za osobe s invaliditetom. Međutim, svjesni činjenice da zbog ekonomske situacije i finansijske nemogućnosti ispunjavanja obaveza koje bi Vlada preuzela ovakvim zakonodavnim okvirom, u Crnoj Gori ovaj model nije izvodljiv, kao najprihvatljivije rješenje ovog pitanja predlažemo sljedeći model.

6.3. Scenario III - Najpogodniji model uspostavljanja servisa personalne asistencije u Crnoj Gori

Od primarnog značaja je usvajanje Zakona o personalnoj asistenciji koji bi sadržao, prije svega, sveobuhvatnu definiciju personalne asistencije i definiciju filozofije samostalnog življenja za čije je ostvarenje neophodno postojanje servisa personalne asistencije. Podzakonskim aktima bi se detaljno razradili i definisali kriterijumi koji bi precizno određivali pod kojim uslovima bi osobe s invaliditetom ostvarivale pravo na uslugu personalne asistencije i u kom obimu. Ujedno, precizno bi bio definisan broj sati

korišćenja usluge personalne asistencije u skladu sa svakodnevnim obavezama, odnosno, nivoom uključenosti osoba s invaliditetom u društvene tokove. Što većim učešćem u društvenim aktivnostima, osoba s invaliditetom bi vraćala uloženi novac pružanjem svog doprinosa u razvoju društva.

Zakonom o personalnoj asistenciji bi se definisalo da korisnici personalne asistencije mogu biti osobe starije od 18 godina i da se prilikom izbora korisnika vodi računa da polovi budu približno jednako zastupljeni, odnosno da najmanje 40% korisnika bude ženskog pola. Takođe, važan kriterijum bi bio taj da osobama koje imaju utvrđenu invalidnost od 80% do 100% mora biti obezbijedena personalna asistencija. Vrijeme od 30 časova mjesečno bio bi minimum korišćenja usluge servisa personalne asistencije, a maksimum bi zavisio od potrebe osobe s invaliditetom za asistencijom, a sve u zavisnosti od stepena društvene angažovanosti osobe s invaliditetom. Kriterijumima bi bilo utvrđeno da korisnici servisa personalne asistencije mogu biti osobe s invaliditetom različitog nivoa obrazovanja. Takođe, kriterijumima bi bilo predviđeno da korisnici servisa personalne asistencije mogu biti osobe s invaliditetom koje žive same ili u sopstvenoj ili široj porodici, čiji članovi nijesu više u mogućnosti da im pomognu u aktivnostima svakodnevnog života (stari roditelji i/ili partneri, zaposleni roditelji i sl). Korisnici servisa personalne asistencije jednako bi bile osobe s invaliditetom koje nijesu radno angažovane kao i one sa različitim oblicima radne angažovanosti. Istovremeno, želja osobe s invaliditetom da dobije personalnog asistenta bio bi jedan je od značajnih kriterijuma. To bi podrazumijevalo da će se angažovanje personalnog asistenta vršiti isključivo po dobrovoljnoj osnovi osobe s invaliditetom. U tom smislu, prednost bi imali korisnici koji procjenjuju da bi im personalna asistencija omogućila: novo i/ili dalje radno angažovanje, edukaciju, veću samostalnost, nezavisnost od roditelja i porodice, društvenu angažovanost i socijalnu komunikaciju. Vrlo važno je zakonski regulisati činjenicu da asistenta bira sama osoba s invaliditetom, ali da to ne može biti član porodice. Ukoliko korisnik ne nađe osobu koja joj/mu odgovara kao asistent među prijateljima, osoba s invaliditetom bi raspisivala oglas ili tražila nezaposlenu osobu preko Zavoda za zapošljavanje.⁷⁷ Svaka osoba koja se prijavi na oglas prolazi kroz razgovor sa korisnikom, kao poslodavcem.⁷⁸ Odabir se vrši na osnovu procjene korisnika personalne asistencije, a u skladu sa njegovim/njenim potrebama. Cijena personalne asistencije takođe bi trebalo biti određena u okviru podzakonskih akata, pri čemu bi iznosila bruto 2 eura po času pružanja usluge.

S obzirom da servis personalne asistencije iziskuje finansijske izdatke od strane Vlade, ovaj model sugerise da se sredstva za finansiranje personalne asistencije izmjestе iz sistema socijalne zaštite, a sredstva koja se izdvajaju iz budžeta na ime Dodatka za pomoć i njegu drugog lica⁷⁹ u određenom obimu preusmjere u sredstva Fonda za finansiranje personalne

⁷⁷ U tom slučaju, Zavod za zapošljavanje mora uvrstiti zanimanje personalnog asistenta u kategorizaciju zanimanja.

⁷⁸ Član 15 Zakona o radu iz 2008. godine „...poslodavac je domaće ili strano, odnosno dio stranog pravnog lica ili fizičko lice, koje sa zaposlenim zaključuje ugovor o radu...”

⁷⁹ U novembru 2010. godine u Crnoj Gori je bilo 7 203 lica korisnika dodatka za pomoć i njegu drugog lica, a u toku 2010. godine za tuđu njegu i pomoć Ministarstvo rada i socijalnog staranja opredijelilo je 5 131 090,00 eura.

asistencije. Ovo naročito zbog toga što je cilj prava na tuđu pomoć podrška samostalnom življenju, a ne poboljšanju materijalnog položaja osoba s invaliditetom. Međutim, svjesni činjenice da ogroman broj osoba s invaliditetom ova sredstva koristi isključivo za poboljšanje svog materijalnog položaja, za očekivati je svojevrsno negodovanje, od strane osoba s invaliditetom, ideje uvođenja servisa personalne asistencije koji bi se finansirao na navedeni način. Obzirom da servis personalne asistencije vidimo isključivo kao servis kontrolisan od strane korisnika i to na dobrovoljnoj osnovi, ovaj scenario predlaže da sredstva koja se iz budžeta izdvajaju na ime Dodatka za pomoć i njegu drugog lica, tj sredstva koja se opredjeljuju za tuđu njegu i pomoć iz socijalne zaštite u određenom obimu preusmjere u Fond za finansiranje personalne asistencije, u skladu sa brojem osoba s invaliditetom koji izkažu potrebu za personalnim asistentom. Kako se ne može dirati u stečena prava, sadašnji korisnici dodatka za pomoć i njegu drugog lica bi se izjasnili da li žele asistenciju ili se ne žele odreći sredstava koja primaju po navedenom osnovu. Drugačije rečeno, ne bi postojala mogućnost da osobe s invaliditetom koriste više prava po istom osnovu. Da bi dobili usluge personalne asistencije, potencijalni korisnici bi morali da dostave lokalnoj Kancelariji za osobe s invaliditetom,⁸⁰ potvrdu Centra za socijalni rad da ne ostvaruju pravo na naknadu za njegu i pomoć drugog lica.

Takođe, kriterijumima bi se utvrdile situacije u kojima bi osobe s invaliditetom participirale u troškovima usluge personalne asistencije. Na taj način, korisnici čiji su prihodi veći od prosječne zarade u Crnoj Gori bi finansirali 10% od mjesečnog iznosa koji se plaća asistentu.

Zakonom bi se trebalo predvidjeti da u dijelu troškova participiraju i lokalne samouprave na čijem području živi i radi osoba s invaliditetom. Time bi se takođe umanjili finansijski izdaci iz državnog budžeta. S obzirom da se pri Zavodu za zapošljavanje sprovode programi koji imaju za cilj mjere aktivne politike zapošljavanja, a koji se realizuju za lica s invaliditetom i druge osobe s preprekama u zapošljavanju, sa ciljem povećanja ličnih kompetencija ovih lica za uspješno uključivanje u tržište rada, to bi osobama s invaliditetom koje učestvuju u ovom programu, usluga personalne asistencije, tokom pohađanja programa mogla biti plaćena od sredstava Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica s invaliditetom. Naravno i u ovom slučaju je bitno poštovati kriterijume koje je potrebno da osoba ispunjava da bi koristila usluge personalne asistencije. Ujedno, veoma je važno zakonom regulisati da vrijeme koje se odnosi na aktivnosti asistenta u radu u toku radnog vremena korisnika, bude finansirano iz izvora koji su namijenjeni za asistente u radu, a ne od sredstava za personalnu asistenciju.⁸¹

U cilju bolje koordinacije sprovođenja Zakona o personalnoj asistenciji, u okviru Ministarstva rada i socijalnog staranja bilo bi potrebno oformiti **Sektor za prava osoba s invaliditetom**, kao posebnu organizacionu jedinicu Ministarstva, u čijoj nadležnosti bi bile sve aktivnosti koje se tiču socijalne i radne zaštite osoba s invaliditetom. Taj sektor

⁸⁰ Vidjeti više u daljem tekstu.

⁸¹ Zakonom o zapošljavanju i profesionalnoj rehabilitaciji osoba s invaliditetom prepoznaju se asistenti u radu koji ne moraju biti personalni asistenti. Podzakonskim aktom bi bile regulisane obaveze ovih asistenata.

bi kreirao javne politike za unaprjeđenje prava osoba s invaliditetom u saradnji sa ostalim zainteresovanim stranama. U okviru pomenutog Sektora, bilo bi neophodno formirati posebno *Odjeljenje za personalnu asistenciju*, čija bi primarna nadležnost bila nadzor nad sprovođenjem Zakona o personalnoj asistenciji i obezbjeđivanje uslova za sprovođenje istog. Zapošljavao bi pet osoba od čega bi jedna osoba bila šef Odjeljenja, druga zamjenik šefa, dok bi ostale osobe bili koordinatori pružanja usluga personalne asistencije za centralnu, južnu i sjevernu oblast Crne Gore. Navedene funkcije bi mogle da obavljaju osobe s invaliditetom, a njihove zarade bi mogle biti subvencionisane od strane Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica s invaliditetom.

U lokalnim samoupravama u okviru sekretarijata za društvene djelatnosti trebalo bi da se formiraju kancelarije za osobe s invaliditetom koje bi vršile kontrolu trošenja sredstava iz opštinskog budžeta za servis personalne asistencije na lokalnom nivou, vršile monitoring primjene zakona na lokalnom nivou, vršile edukaciju korisnika i asistenata 4 puta godišnje i podnosile izvještaje koordinatorima pružanja usluga personalne asistencije, zaposlenim u Odjeljenju za personalnu asistenciju Sektora za prava osoba s invaliditetom, pri Ministarstvu rada i socijalnog staranja. Na obukama asistenti bi dobijali sertifikat da su uspješno prošli obuku, da ne bi dolazilo do zloupotreba od strane korisnika u dijelu izbora asistenta (zapošljavanje članova porodice i sl). Takođe ove kancelarije bi potpisivale ugovor o finansiranju usluge personalne asistencije sa korisnicima, dok bi korisnici sa sertifikovanim asistentima potpisivali ugovore o pružanju personalne asistencije.⁸²

Zaključak i preporuke

Zaključak i preporuke za uspostavljanje servisa personalne asistencije

Ustavom Crne Gore zaštićena su prava osoba s invaliditetom u našoj zemlji. Iako je u prethodnom periodu ratifikovana i Konvencija UN o pravima osoba s invaliditetom i njen Opcioni protokol, a Vlada usvojila Strategiju za integraciju osoba s invaliditetom za 2008- 2016. godinu i nekoliko zakona koji se bave njihovim potrebama, položaj osoba s invaliditetom u Crnoj Gori je i dalje na nezadovoljavajućem nivou.

Socijalna inkluzija osoba s invaliditetom (pristup socijalnim službama, zapošljavanje, pomoć izdržavanim licima i valjana zdravstvena zaštita) je na niskom nivou i osobe s invaliditetom se i dalje suočavaju sa diskriminacijom u društvu.

Dosadašnje aktivnosti koje su sprovedene u cilju uspostavljanja servisa personalne asistencije, kao jednog od ključnih preduslova za samostalan život osoba s invaliditetom i poboljšanje njihovog materijalnog položaja, imaju za posljedicu sljedeće:

⁸² Zakon o radu, čl. 165 Poslodavac može sa određenim licem da zaključi ugovor o djelu, radi obavljanja poslova koji su van djelatnosti poslodavca, a koji imaju za predmet samostalnu izradu i opravku određene stvari, samostalno izvršenje određenog fizičkog ili intelektualnog posla.

- o nepostojanjem sistema personalne asistencije u Crnoj Gori uskraćuje se pravo osobama s invaliditetom na jednak položaj u društvu;
- o s obzirom na to da ne postoji uspostavljen servis personalne asistencije ni na nacionalnom ni na lokalnom nivou, nijesu realizovane mjere koje su planirane Strategijom za integraciju osoba s invaliditetom, a koje se odnose na sistem personalne asistencije;
- o Ujedno, barijere u obrazovanju i kretanju, neprilagođenost okoline, kao i nizak nivo svijesti građana o mogućnostima osoba s invaliditetom i ograničeni broj zanimanja u specijalnim školama za posljedicu imaju visok stepen siromaštva ove populacije.

U cilju ispunjavanja međunarodnih standarda i preporuka međunarodnih organizacija iz oblasti invalidnosti, kao i cjelovitog primjenjivanja postojećih zakona koji regulišu prava osoba s invaliditetom, Strategije za suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti kao i Nacionalne strategije za integraciju osoba s invaliditetom neophodno je:

- o Donijeti Zakon o personalnoj asistenciji i uspostaviti servis koji bi bio u skladu sa kriterijumima, precizno definisanim podzakonskim aktima;
- o Zakonom jasno definisati finansiranje servisa personalne asistencije na način preusmjeravanja dijela sredstava namijenjenih za isplatu dodatka za pomoć i njegu drugog lica, i to u poseban Fond za finansiranje personalne asistencije i participativnim finansiranjem od različitih subjekata (lokalna samouprava, korisnici personalne asistencije i sredstva Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica s invaliditetom koji se nalazi u okviru Zavoda za zapošljavanje Crne Gore);
- o U okviru Ministarstva rada i socijalnog staranja formirati Sektor za prava osoba s invaliditetom, kao posebnu organizacionu jedinicu Ministarstva, u čijoj nadležnosti bi bile sve aktivnosti koje se tiču socijalne i radne zaštite osoba s invaliditetom;
- o U okviru Sektora, formirati posebno Odjeljenje za personalnu asistenciju, čija bi primarna nadležnost bila nadzor nad sprovođenjem Zakona o personalnoj asistenciji i obezbjeđivanje uslova za sprovođenje istog;
- o U lokalnim samoupravama, u okviru sekretarijata za društvene djelatnosti, formirati kancelarije za osobe s invaliditetom koje bi vršile kontrolu trošenja sredstava iz opštinskog budžeta za servis personalne asistencije na lokalnom nivou, vršile monitoring primjene zakona na lokalnom nivou, vršile edukaciju korisnika i asistenata četiri puta godišnje i podnosile izvještaje koordinatorima pružanja usluga personalne asistencije, zaposlenim u Odjeljenju za personalnu asistenciju u okviru Ministarstva rada i socijalnog staranja.

Uspostavljanje servisa personalne asistencije u Crnoj Gori je veoma značajno jer bi omogućilo prije svega osobama s invaliditetom da budu ravnopravno uključene u društvene tokove. Prednost uspostavljanja ovog servisa i zakonskog uređenja ovog prava za državu bi bilo približavanje evropskim standardima u procesu integracija i prepoznavanje Crne

Gore kao države koja poštuje ljudska prava i pruža jednake mogućnosti svim svojim građanima. Takođe, na taj način bi se povećala zaposlenost u zemlji i smanjio stepen siromaštva stanovništva

O organizacijama

Koalicija za društvene promjene

Koalicija za društvene promjene je osnovana 15. decembra 2009. godine, između deset vodećih organizacija civilnog društva u oblasti zdravstva, obrazovanja, tržišta rada, socijalne i dječije zaštite: Centar za građansko obrazovanje, AD Ekvista, Centar za monitoring, Crnogorsko društvo za borbu protiv raka, OKC Juventas, Društvo za borbu protiv side-CAZAS, Fondacija za stipendiranje Roma, Pedagoški centar Crne Gore, Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, Udruženje roditelja djece sa posebnim potrebama „Sunčev zrak“. Koalicija je otvorenog tipa i mogu joj pristupiti sve zainteresovane organizacije civilnog društva koje se bave problemom smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti. Cilj formiranja koalicije je davanje doprinosa jačanju zastupanja i nadzornih funkcija organizacija civilnog društva u Crnoj Gori, kako bi se djelovanjem Koalicije uticalo na politiku i izradu zakona u oblasti zdravlja, obrazovanja, tržišta rada, socijalne i dječije zaštite.

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore je nevladina, neprofitna organizacija posvećena pružanju podrške, mogućnosti i programa u cilju jačanja ličnog, obrazovnog i profesionalnog razvoja mladih sa hendikepom. Okuplja mlade i studente sa svim vrstama fizičkog, senzornog i motornog hendikepa (cross-disability pristup), kao i ostale mlade ljude bez hendikepa koji su voljni da učestvuju i da se bore za stvaranje inkluzivnijeg društva. Udruženje se bavi pružanjem psiho-socijalne podrške, stvaranjem uslova za inkluzivno obrazovanje, podsticanjem mladih sa hendikepom za sticanje visokog obrazovanja, inicijativama za odgovarajuća legislativna rješenja, podizanjem svijesti društva. Vizija UMHCG je “Za mlade sa hendikepom, bez barijera”! Misija UMHCG je promocija ravnopravnog položaja mladih sa fizičkim i senzornim hendikepom u društvu kroz inicijative za uspostavljanje zakonskog, obrazovnog, kulturnog i socijalnog okvira koji to omogućava. Udruženje sprovodi nekoliko programa i projekata od kojih su najznačajniji Program za obrazovanje, Program za školovanje i dodjelu pasa vodiča/pomagača, Pravni program i antidiskriminacija, Program ličnog osnaživanja OSH, a projekti Monitoring i edukacija o pravima osoba s invaliditetom i Studentski servis.

Juventas

Juventas je nevladina i neprofitna organizacija osnovana 29. januara 1996. u Podgorici. Vizija Juventasa je Crna Gora kao stabilno demokratsko društvo u kom mladi mogu

slobodno izraziti svoje potencijale i kreirati svoju budućnost u skladu sa njima. Misija Juventasa je da animira što veći broj mladih ljudi da budu aktivni sudionici u procesu donošenja odluka vezanih za kreiranje i ostvarivanje njihove budućnosti. Neki od ciljeva Juventasa su: stimulisanje kritičkog razmišljanja i razvijanje culture dijaloga, promocija kulturnih vrijednosti, podrška miru, toleranciji i mirnom razrješenju konflikta, promocija ljudskih prava, promocija zdravih stilova života, borba protiv zloupotrebe psihoaktivnih supstanci. Više o organizaciji na www.juventas.co.me.

Centar za monitoring CEMI

Centar za monitoring je nevladina organizacija osnovana maja 2000. godine, čiji je glavni cilj da obezbijedi infrastrukturnu i ekspertsku podršku za konstantno nadgledanje cjelokupnog procesa tranzicije u Crnoj Gori. Vizija CEMI-ja je Crna Gora zemlja slobodnih građana, vladavine prava, socijalne pravde i jednakih mogućnosti. CEMI je organizacija čija se misija ogleda u kontinuiranom pružanju podrške reformama i jačanju institucija političkog sistema i organizacija civilnog društva kroz predlaganje i praćenje primjene javnih politika u oblasti poštovanja ljudskih prava i sloboda, borbe protiv korupcije i evro-atlanskim integracija u Crnoj Gori. Rad CEMI-ja je se odvija kroz tri programa: Demokratizacija i ljudska prava, Borba protiv korupcije i Evropske integracije, dok se organizaciona struktura sastoji iz četiri odjeljenja: Odjeljenja za istraživanje javnog mnjenja, Odjeljenje za pisanje praktičnih javnih politika, Pravno odjeljenje i Služba za odnose sa javnošću. Više o organizaciji na www.cemi.org.me

Biografija autora

Bojana Laković, spec.sci međunarodnih odnosa i diplomatije. Rođena u Pljevljima 26.07.1985. godine. Diplomirala na Fakultetu političkih nauka u Podgorici u junu 2009. godine. U Udruženju mladih sa hendikepom Crne Gore zaposlena od septembra 2007. godine kao Office menadžerka. U okviru svog rada u Udruženju mladih sa hendikepom Crne Gore koordinirala je na nekoliko projekata, a u okviru Leadership development programa radila na izradi i implementaciji projekta EU „Umbrella of different nationalities”. Oblasti interesovanja su razvoj civilnog društva, poštovanje ljudskih prava, demokratija, vladavina prava, evropske integracije i međunarodna bezbjednost.

Tijana Pavićević je rođena 27.07.1979. godine u Podgorici. Trenutno je na završnoj godini osnovnih studija na Fakultetu političkih nauka u Podgorici, smjer Socijalna politika i socijalni rad. Na poziciji je programskog direktora u nevladinoj organizaciji Juventas, gdje koordinira programom smanjenja zdravstvene i socijalne štete kod marginalizovanih i ranjivih grupa.

Učestvovala je u izradi Nacionalne strategije za AIDS i Nacionalnog strateškog odgovora drogama 2008 - 2013, te je bila sajt menadžer u dvije Nacionalne biobihejvioralne studije sa seksualnim radnicama (2007, 2010) i jednoj Nacionalnoj biobihejvioralnoj studiji sa korisnicima droga koji injektiraju (2008), a koje je sproveo Institut za javno zdravlje Crne Gore. Tokom 2005. godine je za Kraljevski koledž iz Londona sprovedla kvalitativnu i biobihejvioralnu studiju sa korisnicima droga koji injektiraju, te bila istraživač u projektu koji je sprovodio Centar za monitoring-CEMI „Poštovanje pretpostavke nevinosti u Crnoj Gori“ .

Član je borda direktora Mreže za tretman opoidnih zavisnosti jugoistočne Evrope i Međunarodnog konzorcijuma za politike o drogama.

Nikoleta Tomović je rođena 15. februara 1985. godine. Diplomirala je na Fakultetu političkih nauka u Podgorici, na smjeru diplomatija i međunarodni odnosi. Specijalističke

Nikoleta Tomović je rođena 15. februara 1985. godine. Diplomirala je na Fakultetu političkih nauka u Podgorici, na smjeru diplomatija i međunarodni odnosi. Specijalističke studije iz oblasti diplomatije završila je na FPN-u u Podgorici, a specijalizaciju iz oblasti američkih političkih i ekonomskih sistema završila je na Karlovom univerzitetu u Pragu, Češka. Završila je Diplomatsku akademiju u Beču (Accademie Diplomatic Vienna). Nikoleta Tomović je doktorant na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, gdje trenutno pohađa drugu godinu na katedri za Međunarodne i evropske studije. Decembra 2008. godine magistrirala je na Fakultetu političkih nauka u Podgorici, na smjeru Evropske studije. Uporedo, završila je Master in Adriatic Region and Local Development na Univerzitetu u Bolonji, oblast bezbjednosne saradnje u Jadransko-Jonskoj regiji, prilikom čega je bila dobitnik stipendije Evropske unije.

Od početka 2008. do kraja 2010. godine bila je zaposlena u Ministarstvu odbrane Crne Gore, kao savjetnik u Kabinetu ministra. Asistent je na Humanističkim studijima Univerziteta Donja Gorica. U CEMI-ju je angažovana kao program koordinator od 2010. godine.

Bibliografija

- o Jos Huys, Direct payments systems in support of persons with disabilities in Europe, Strasbourg, 2009
- o Lazor, T.: Nešić, S. "Iz mog ugla" Istraživanje Resursnog centra za osobe s invaliditetom Ekumenske humanitarne organizacije, Novi Sad, 2007.
- o Mirosinka Dinkić, Jelena Momčilović, "Cena samostalnosti", Beograd septembar 2005.
- o Nuala Crowe Taft, INFOSHEET IRELAND, Expertise center independent living, 2009.
- o Ole Petter Askheim, Personal assistance service in Norway, Riga August 19th 2008
- o Olivera Mastikosa, Tatjana Gajić: „Iskustva iz stranih zemalja u pružanju socijalnih i drugih usluga u zajednici“, Humanitarna organizacija Partner Banjaluka BIH, 2007 god
- o Dubinski intervjui obavljani sa predstavnicima Ministarstva rada i socijalnog staranja, Zavoda za zapošljavanje, Opštine Nikšić i Glavnog grada Podgorica.

Publikacije i časopisi

- o Brošura „Personalna asistencija“, Humanitarna organizacija „Partner“, Banja Luka, 2008. god
- o Centar za samostalni život invalida Srbije, zvaničan sajt <http://www.cilsrbija.org/ser/index.php>;
- o Danish disability policy -Equal opportunities through dialogue, april 2002.
- o European Network on Independent Living, P.A. Law campaign-Stop the Difference, zvaničan sajt www.enil.eu;
- o Inicijativa za bolju i humaniju inkluziju, zvanični sajt <http://www.ibhi.ba>;
- o Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom - Convention on the right of person with disabilities of UN, preuzeto sa: <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=150>
- o Konvencija UN-a o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda Convention for the

- o Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti Republike Hrvatske, zvanični sajt <http://www.mobms.hr/>;
- o Ministarstvo rada i socijalne politike, zvanični sajt <http://www.minrzs.gov.rs/>;
- o National centre for independent living zvaničan sajt <http://www.ncil.org.uk/contentid103.html>;
- o Humanitarna organizacija "Partner", zvanični sajt <http://www.ho-partner.rs/sr/en/index.htm>;
- o Njemački socijalni zakonik I-XII, na Njemačkom izvorno Sozialgesetzbuch (SGB) I bis XII
- o Oxford Policy Management, zvanični sajt <http://www.opml.co.uk/>;
- o Periodični izvještaj projekta Personalna asistencija, Organizacija slijepih za Nikšić, Šavnik i Plužine, Nikšić, 2010.
- o Publikacije: Brza procjena i odgovor, Institut za javno zdravlje Crne Gore, Podgorica, 2008. godine.
- o Publikacija: „Izvještaj o javnom radu“, Udruženje Zračak nade, Pljevlja, decembar 2010. godine
- o Publikacija: „Personalna asistencija“, Organizacija slijepih za Nikšić, Šavnik i Plužine, Nikšić, 2010.
- o Republički zavod za socijalnu zaštitu-Minimalni standardi usluga u socijalnoj zaštiti http://www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=131&Itemid=143;
- o Standardna pravila UN-a za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom - Rezolucija Generalne skupštine br. 48/96 od 20. decembra 1993. godine
- o Strategija za integraciju osoba s invaliditetom u društvene tokove za period 2008-2016, Vlada Crne Gore (izdato od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja, novembra 2007. godine)
- o Swedish disability policy: Dignity and democracy, Sweden's official website.
<http://www.sweden.se/eng/Home/Society/Accessibility/Facts/Swedish-disability-policy/>
- o Zakon o boračkoj i invalidskoj zaštiti („Službeni list RCG” br. 69/03).
- o Zakon profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida

(“Službeni glasnik Republike Srpske”, broj: 98/04)

- o Zakon o socialnem varstvu, preuzeto sa:
<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=199254&stevilka=2484>;
- o Zakon o socijalnoj skrbi preuzeto sa: <http://www.zakon.hr/z/222/Zakon-o-socijalnoj-skrbi>;
- o Zajednica saveza osoba s invaliditetom Hrvatske, zvanični sajt <http://www.soih.hr/>;

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-85547-26-3
COBISS.CG-ID 18123536

Centar za monitoring CEMI

Tel/fax: +382 (0) 63 230 369

e-mail: cemi@t-com.me

www.cemi.org.me

CEMI

Uspostavljanje servisa personalne asistencije u Crnoj Gori